

ROGALAND
FYLKESKOMMUNE

Fylkesdelplan for Universell Utforming

2007 - 2011

Vedtatt plan, mars 2007

LEGIB 8-07

Forord

Det er tverrpolitisk enighet i Rogaland om at fylkeskommunen skal være en aktiv pådriver og medspiller i arbeidet for å skape et tilgjengelig og inkluderende samfunn.

Når vi nå lager en fylkesdelplan for universell utforming, er det fordi vi ønsker å løfte fram et viktig tema.

Rogaland fylkeskommune bruker betydelige beløp til investeringer og drift hvert eneste år. Vi investerer i skoler og veger, vi yter en rekke tjenester innen undervisning, samferdsel og kulturområdet, og er aktive i utvikling og samarbeid på en rekke regionalpolitiske felt.

Fylkeskommunen vil legge stor vekt på at krav om god tilgjengelighet og tilrettelegging for alle brukergrupper skal innarbeides i, og ligge til grunn for de tjenester fylkeskommunen yter og har ansvar for.

Fylkesdelplanen kan bli et viktig grep i arbeidet med å sikre at alle skal ha gode muligheter til utvikling og utfoldelse i Rogaland.

Vi vet at ingen kjede er bedre enn det svakeste ledd;

Rogaland fylkeskommune skal bli bedre selv!

Gjennom fylkesplanleggingen vil vi også stimulere til samordnet innsats. Planen gir føringer for både statlig og kommunal planlegging og virksomhet.

Planen har et høyt ambisjonsnivå. Den er et resultat av samarbeid mellom interesseorganisasjoner og offentlige aktører. Sammen står vi overfor store utfordringer. Med fortsatt samarbeid og skjerpet innsats skal vi få det til, slik at planarbeidet gir konkrete resultater. Jeg vil derfor oppfordre alle ansvarlige aktører nevnt i planen om å lage interne planer for oppfølging og gjennomføring av denne planen.

Roald Bergsaker
Fylkesordfører

Innhold

5	INNLEDNING
5	1.1. UNIVERSELL UTFORMING
8	1.2. UTARBEIDELSE AV FYLKESDELPLANEN
11	1.3. FORUTSETNINGER FOR PLANARBEIDET
13	SATSINGSOMRÅDER
13	2.1. KUNNSKAP OG KOMPETANSE
20	2.2. BYGG OG ANLEGG
28	2.3. UTEOMRÅDER, FRILUFTSLIV OG REISELIV
35	2.4. INFORMASJONS- OG KOMMUNIKASJONSTEKNOLOGI
40	2.5. SAMFERDSEL
48	OPPFØLGING AV FYLKESDELPLANEN
48	3.1. MÅL OG TILTAK
49	3.2. KOSTNAD OG NYTTE
50	3.3. RETNINGSLINJER
52	LITTERATUR OG LINKER
54	VEDLEGG
54	5.1 UNIVERSELL UTFORMING
62	5.2. GRUPPER MED SPESIELLE BEHOV

INNLEDNING

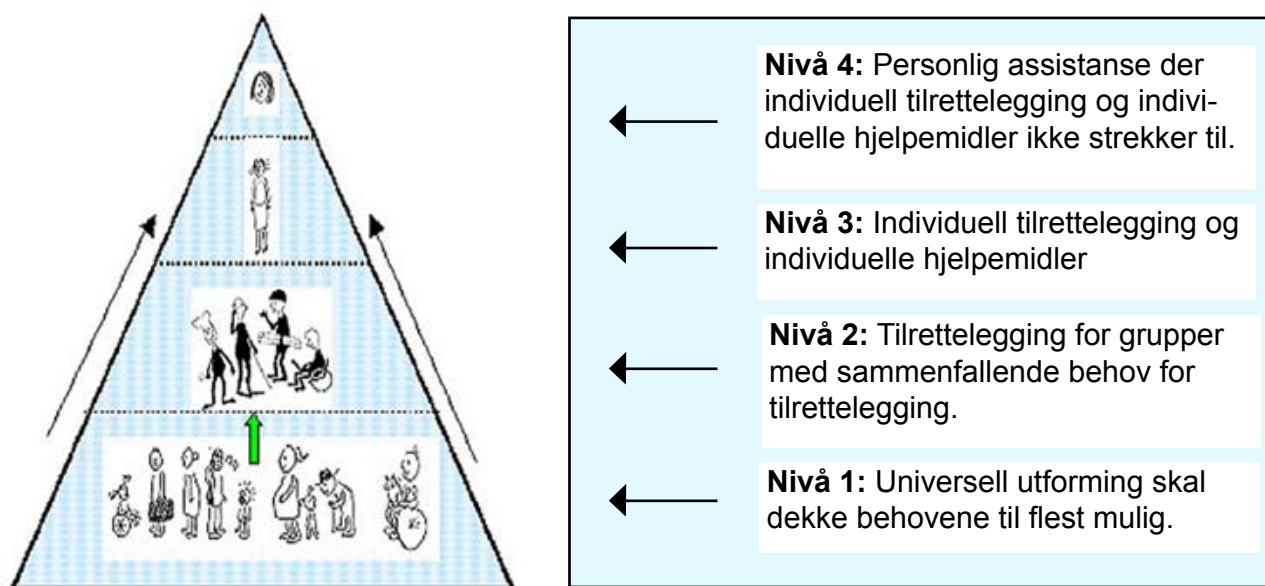
1.1. UNIVERSELL UTFORMING

1.1.1. Hva er universell utforming?

”Universell utforming er design av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpasning eller spesiell utforming.”

(Kilde: T-1249 ”Planlegging for alle”, brosjyre fra Miljøverndepartementet.)

Hensikten med universell utforming er å øke menneskers mulighet for samfunnsdeltakelse ved å lage produkter, tjenester, kommunikasjonsmidler og bygde omgivelser mer brukbare for flere mennesker. Begrepet tar utgangspunkt i hele befolkningen. Alle har redusert funksjonsevne en eller flere ganger i livet; forbigående eller stabilt. Forskjeller i funksjonsevne er et uttrykk for menneskelig mangfold. Ved å legge universell utforming til grunn, forsøker en å lage hovedløsninger som kan fungere for flest mulig, og samtidig unngå at det blir behov for spesielløsninger for ulike grupper. Begrepet er ikke begrenset til byggetekniske løsninger, men er like viktig på mange andre områder, deriblant undervisning, informasjon, design m.m.

Figur 1: Brukbarhetspyramiden. Universell utforming innebærer å finne løsninger som er tilgjengelige for alle, i så stor utstrekning som mulig

Hovedprinsippene for universell utforming viser hvilke funksjons- og ytelseskrav som produkter, byggverk og løsninger må tilfredsstillende for å være gode i bruk for personer med ulike forutsetninger. Prinsippene kan brukes til evaluering og nyutvikling, i utdanning, og i informasjonsarbeid:

1. Like muligheter for bruk.
2. Fleksibel i bruk.
3. Enkel og intuitiv i bruk.
4. Forståelig informasjon.
5. Toleranse for feil.
6. Lav fysisk anstrengelse.
7. Størrelse og plass for tilgang og bruk.

Prinsippene er nærmere omtalt i vedlegg 5.1.

I denne planen har en valgt å gå nærmere inn på fem viktige samfunnsområder som beskrives i egne kapitler (kapittel 4-8). Dette er områder som står sentralt i Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet, og der fylkeskommunen og kommunene også har et viktig ansvar:

1. Kunnskap og kompetanse
2. Bygg og anlegg
3. Uteområder, friluftsliv og reiseliv
4. Informasjons- og kommunikasjonsteknologi
5. Samferdsel

1.1.2. Funksjonshemning og situasjonsbestemt funksjonshemning

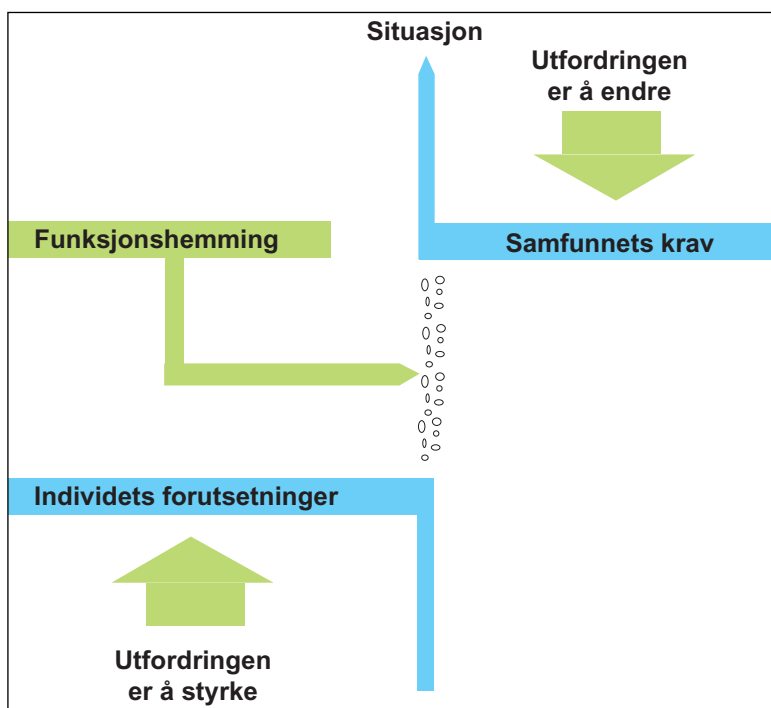
Funksjonshemning oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon. Et viktig aspekt ved universell utforming er at en ønsker å endre den tradisjonelle oppfatningen av funksjonshemmede og hva som skaper funksjonshemning. Funksjonshemninger er ikke egenskaper hos mennesker i seg selv, men oppstår i møte med omgivelser som stiller større krav enn den enkelte kan overkomme. Slik sett er det utformingen av løsninger og det fysiske miljøet som avgjør om en blir funksjonshemmet, og hvor mange som blir funksjonshemmet i hver enkelt situasjon.

Årsaken til at noen mennesker opplever å være funksjonshemmet oftere enn andre (ha nedsatt funksjonsevne), kan skyldes tap eller skade på en kroppsdel eller en av kroppens funksjoner. Dette kan for eksempel gi nedsatt bevegelses-, syns- eller hørselsfunksjon, nedsatt kognitiv funksjon, eller andre funksjonsnedsettelse på grunn av allergi, revmatisme, hjerte- og lungesykdommer.

1.1.3. Hovedutfordringer

Den viktigste utfordringen innen universell utforming er å endre tenkemåten til alle som hver dag tar valg som avgjør graden av tilgjengelighet i forskjellige sammenhenger. Før prinsippene for universell utforming blir en selvfølgelig del av planlegging og utforming, er det viktig å legge til rette for brukermedvirkning. Det er flere konkrete utfordringer i arbeidet med tilgjengelighet:

- Det er avgjørende med en generell heving av kompetansen i samfunnet om behovet for universell utforming. Enkelte yrkesgrupper har behov for spesialisert kunnskap innenfor sine felt. I tillegg er det behov for bedret tilrettelegging i undervisningsbygg og bibliotek, og med hensyn til læremateriell og hjelpemidler, for å sikre likeverdig tilgang til kunnskap og utdanning.
- Når det gjelder bygg og anlegg, vil det bli en meget stor utfordring i de nærmeste årene å møte de kravene som nytt forslag til anti-diskrimineringslov legger opp til: å tilfredsstille kravene til universell utforming i bygg rettet mot allmennheten innen tidsfristene i 2009 og 2019 (kapittel 2.2).
- Kravene til universell utforming av bygg og anlegg innen 2009 og 2019 gjelder også for uteområder rettet mot allmennheten, og vil kreve betydelig innsats på dette området. Innen friluftsliv og reiseliv gjelder for øvrig mange av de samme utfordringene som for samferdsel og for bygg og anlegg.
- Det er viktig at all informasjon som utarbeides, må få en utforming som er tilgjengelig for alle.
- I framtida vil det bli stadig viktigere å kunne gjøre seg nytte av informasjons- og kommunikasjonsteknologi, og det er nødvendig at alle gis gode muligheter til å beherske denne teknologien.
- Både i gatenettet og i kollektivtrafikken er det behov for en betydelig oppgradering og tilrettelegging av holdeplasser/ stasjonsområder, tilkomsten til disse, og av selve transportmidlene.

Figur 2 gapmodellen: Funksjonshemming oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon. Illustrasjon fra Stortingsmelding nr 40 (2002-2003).

1.2. UTARBEIDELSE AV FYLKESDELPLANEN

1.2.1. Bakgrunn for planen

Bakgrunnen for utarbeidelse av en fylkesdelplan for universell utforming ligger i Fylkesplan for Rogaland 2006 - 2009, der universell utforming er fremhevet som en av rammeforutsetningene. Fylkesplanen forutsetter at universell utforming skal være et overordna prinsipp i all planlegging og tilrettelegging. Dette gjelder flere satsingsområder og tiltak i forhold til kollektivsystemet, kulturbygg, undervisningsbygg, idrettsanlegg, tilrettelegging av friluftsområder og kulturminner. Ett av hovedmålene med hensyn til regionale levekårs kvaliteter er derfor at det skal være "Likeverdige levekår for alle, i alle faser av livet.". To av strategiene for å oppnå dette er:

- a) "Universell utforming skal legges til grunn ved all offentlig planlegging og utforming av offentlig og privat tjenesteyting, produkter og omgivelser, og innebærer en utforming for alle brukere.
- b) "Utarbeide en fylkesdelplan for universell utforming."

1.2.2. Fylkesdelplanens virkning og status

Fylkesdelplaner kan utarbeides for bestemte virksomhetsområder, eller for deler av et fylke. Planene skal inneholde mål og retningslinjer for utviklingen på områder der en ønsker en koordinering som går ut over den enkelte kommune. Det er en forutsetning at utarbeidelsen skjer i samarbeid med berørte kommuner, statsetater og andre aktører.

Fylkesdelplanen er retningsgivende for kommunal og statlig planlegging og forpliktende for fylkeskommunens egen virksomhet. Sektoransvarsprinsippet ligger til grunn for oppfølging av fylkesdelplanen. Dette innebærer at det enkelte organ har ansvar for å følge opp tiltak innenfor sitt ansvarsområde.

1.2.3. Prosess og organisering

Som en oppfølging av fylkesplan for Rogaland, vedtok fylkesutvalget i 2005 at det skulle utarbeides en fylkesdelplan for universell utforming. Planen har vært utarbeidet i en prosjektgruppe sammensatt av representanter fra kommuner, brukerorganisasjoner og ulike etater i fylkeskommunen. Gruppen startet sitt arbeid i 2005, og planforslaget ble ferdigstilt i oktober 2006.

Arbeidet har vært ledet av Hege Trondsen (prosjektleder) fra regionalplanseksjonen i Rogaland fylkeskommune og Solvej Lue Jenseg (leder av prosjektgruppen) fra samferdselsseksjonen. Brukerorganisasjonene har vært representert ved Jeanette

B. Skaland fra Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon Rogaland og Bjørn Fagerheim fra Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes organisasjoner Rogaland. Fra kommunene har Birger Bakkevold (Haugesund kommune), Rolv Lende (Lund kommune) og Jan Kåre Ruud (Randaberg kommune) deltatt. Berit Orheim har representert Fylkesmannen i Rogaland. I tillegg har følgende deltatt fra fylkeskommunens ulike avdelinger: Per Halle og Renée Thomassen fra bygg- og kontraktseksjonen, Linn Haugvaldstad Jansen og Svein Arne Tinnesand fra kulturseksjonen, Rigmor Haave fra opplæringsavdelingen, Liv Bente Belsnes og Per F. Pallesen fra regionalplanseksjonen, og Ingvild Vikse Johansen fra samferdselsseksjonen. Norconsult AS ved Bernt Østnor har bistått med sammenfatning av plandokumentet.

Det har vært avholdt til sammen 9 prosjektgruppemøter i perioden. For å sikre god forankring, har det også vært arrangert 5 arbeidsmøter ("work shops") med en bredere deltagelse innenfor de utvalgte samfunnsområdene beskrevet i del 2. Videre ble det gjennomført en større fagkonferanse i juni 2006, der arbeidet ble lagt fram og diskutert i et bredere forum. Konferansen hadde god representasjon fra brukerorganisasjoner, råd og kommuner.

1.2.4. Målsettinger

Hovedmålet med fylkesdelplanen for universell utforming er beskrevet i fylkesplanen for Rogaland:

"Universell utforming skal legges til grunn ved all offentlig planlegging og utforming av offentlig og privat tjenesteyting, produkter og omgivelser, og innebærer en utforming for alle brukere."

Hovedmålet er utdypet i fylkesdelplanen med en rekke mål innenfor ulike samfunnsområder. Disse er beskrevet nærmere i del 2, sammen med tilhørende strategier og tiltak.

1.3. FORUTSETNINGER FOR PLANARBEIDET

1.3.1. Internasjonale føringer

FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming ble vedtatt på FNs generalforsamling i 1993.

Standardreglene er utformet på grunnlag av erfaringer fra FNs tiår for funksjonshemmede (1983-1992), og reglene innebærer en forpliktelse for medlemslandene om å iverksette tiltak for å sikre funksjonshemmede like muligheter. Standardreglene inneholder viktige prinsipper angående ansvar, handling og samarbeid. De påpeker områder som er av avgjørende betydning for livskvalitet, og for å oppnå full deltaking og likestilling.

1.3.2. Nasjonale føringer

Stortingsmelding nr. 40 (2002 - 2003): "Nedbygging av funksjonshemmende barrierer" oppsummerte status etter gjennomføringen av "Handlingsplanen for funksjonshemmede 1998-2002" og trakk opp regjeringens politikk på området. Meldingen utredet innføring av en lov mot diskriminering og lovfesting av brukerrepresentasjon på kommunalt nivå, pekte på behov for forskning og dokumentasjon og etablering av et dokumentasjonssenter, og foreslo endringer i tilskuddsordningen til funksjonshemmedes organisasjoner. Videre pekte meldingen på hvordan regjeringen ville styrke innsatsen for at flere personer med nedsatt funksjonsevne kunne komme i jobb, og hvordan prinsippet om universell utforming skal legges til grunn for nybygg og nyanskaffelser.

"Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne" er en femårig handlingsplan fra regjeringen (2005 - 2009). Planen legger opp til gjennomføring av pilotprosjekter, fjerning av hindre for tilgjengelighet, gjennomføring av kompetansegivende kurs, og informasjonstiltak. Nesten 100 tiltak innenfor transport, bygg og uteområder, informasjon/IKT og andre samfunnsområder omtales spesielt.

I 2005 ble det avgitt en NOU som inneholder et utkast til en egen lov om forbud mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne (NOU 2005:8: "Likeverd og tilgjengelighet"). Utredningen foreslo blant annet:

- Et generelt forbud mot diskriminering og trakassering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne.
- Plikt for offentlig virksomhet, og for privat virksomhet rettet mot allmennheten, til å arbeide aktivt og målrettet for å fremme universell utforming innenfor virksomheten.
- Plikt for arbeidsgiver til å foreta rimelig individuell tilrettelegging av arbeidsplass og arbeidsoppgaver. Tilsvarende plikt for skole- og

utdanningsinstitusjon til å tilrettelegge lærested og undervisning, og for kommunene til tilrettelegging av barnehage tilbud og annet offentlig tjenestetilbud.

- Krav til at nye bygg, anlegg og opparbeidede uteområder som oppføres eller ferdigstilles etter vesentlige endringsarbeider etter 1. januar 2009, skal være universelt utformet dersom de er rettet mot allmennheten. Tilsvarende krav til allerede eksisterende bygg, anlegg og opparbeidede uteområder rettet mot allmennheten fra 1. januar 2019. (I forhold til det som betraktes som realistisk tidshorisont, legger en i fylkesdelplanen 2010 til grunn som frist for gjennomføring av tilsvarende tiltak i stedet for 2009.)
- Utredningen inneholder også forslag til endringer i annet lovverk.

I NOU 2005:12: "Mer effektiv bygningslovgivning II" videreførte Bygningslovutvalget forslaget som ble fremmet i NOU 2005:8 om et nytt ledd i plan- og bygningslovens formålsparagraf. Forslaget til ny ordlyd var at "Prinsippet om universell utforming skal ligge til grunn for planleggingen og kravene til det enkelte byggetiltak."

Kunnskap og kompetanse må ut til alle som former våre fysiske omgivelser.

SATSINGSOMRÅDER

2.1. KUNNSKAP OG KOMPETANSE

2.1.1. Innledning

”Kunnskap og kompetanse” i fylkesdelplanen omfatter skolesektoren og høyere utdanning. Universell utforming innenfor dette området, innebærer både å gi like utdanningsmuligheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne, og å se behovet for en generell kompetanseheving i samfunnet med hensyn til universell utforming. Fylkesdelplanen tar for seg begge disse hovedområdene.

Rett til grunnskoleopplæring er lovfestet. Alle skal også ha samme mulighet til å søke kunnskap og utdanning utover grunnskolen. Dette innebærer at det skal være et likeverdig undervisningstilbud og fritt skolevalg i videregående skole og høyere utdanning. For å sikre dette, er det nødvendig med universell utforming av både transport/samferdsel, bygg og anlegg, undervisningsmidler og programvare m.v. Iblant vil det også være behov for spesiell tilrettelegging for den enkelte, eller spesiell kompetanse hos undervisningspersonell, for å oppnå like forutsetninger for alle. Fylkesdelplanen har hovedvekt på videregående skole, men kommer også inn på grunnskole og høyere utdanning. Forhold som har med transport, atkomst, bygninger og programvare tas opp mer utdypende i andre kapitler.

For å oppnå større grad av universell utforming på alle samfunnsområder, er det nødvendig med økt kompetanse og et felles kunnskapsgrunnlag i hele befolkningen. Det må derfor legges vekt på kunnskap og bevissthet om inkludering og universell utforming i grunnopplæringen. I tillegg vil det være behov for mer spesialisert kunnskap innen en rekke yrker, slik som hos lærere, helsearbeidere, arkitekter, planleggere og designere. For slike grupper er det nødvendig at universell utforming integreres i de enkelte fagutdanningene, i tillegg til at det er tilbud om videreutdanning/kurs for etablerte fagfolk.

2.1.2. Status og utfordringer

Alle grunnskoleelever har rett til å gå i sin nærscole, uavhengig av funksjonsnivå. Denne rettigheten har vært lovfestet siden endring av lov om grunnskolen i 1975. I videregående skole har det skjedd en økende integrering av elever med spesielle behov i vanlige klasser de siste 5 år. Endringer i opplæringsloven førte til at det ikke lenger er aktuelt med spesialklasser for like mange elever som før. Dermed er det nødvendig å kunne tilby tilrettelegging og tilpasset opplæring i alle skoler på alle trinn, og ikke bare i enkelte spesialskoler. Dette gir utfordringer med hensyn til ombygging av skolebygg, behov for utstyr, og behov for opplæring av undervisningsspersonell. Bruk av praksisplasser for mennesker med nedsatt funksjonsevne kan også medføre behov for tilrettelegging utenfor skolen.

Det tilbys etter hvert en del kurs innen universell utforming. Disse er fortrinnsvis rettet mot plan- og byggsektoren (arkitekter, planleggere og ingeniører). Det har så langt vært mindre fokus på det generelle behovet i samfunnet for kunnskap om universell utforming, og de generelle læreplanene i skolen inneholder lite om emnet. Det finnes imidlertid flere fag på ulike nivåer i skolen der dette kan belyses bedre.

Rogaland fylkeskommune har foretatt en registrering av universell utforming i bygninger i videregående skole. Generelt gjelder at eldre skoler som oftest er dårlig tilrettelagt, mens nyere skoler i stadig økende grad søkes utformet etter prinsippene om universell utforming. Det er rimelig å anta at status er omtrent den samme i grunnskolen.

For å gjøre overgangene mellom barnehage, grunnskole, videregående skole og høyere utdanning/arbeidsliv så gode som mulig for elever med nedsatt funksjonsevne, er det viktig at det etableres faste arenaer for samarbeid og erfaring-utveksling mellom de ulike nivåene og pedagogisk-psykologisk tjeneste.

2.1.3. Nasjonale og regionale mål og regelverk

Opplæringsloven gir rett til spesialundervisning for elever som "ikke kan få tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet". Loven sier lite om behovet for universell utforming og tilpasninger til den enkeltes behov innenfor den ordinære opplæringen.

Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler har imidlertid bestemmelser om at "funksjonshemmedes behov skal ivaretas" og om lys-, lyd- og andre miljøforhold som er viktige for at lokaler og uteområder skal kunne brukes av alle.

Stortingsmelding 30 (2003-2004) "Kultur for læring" fremhever prinsippet om at opplæringen i skolen skal være likeverdig og inkluderende for alle. For å kunne gi et likeverdig tilbud til alle, er det behov for en differensiert opplæring, tilpasset den enkeltes behov. Dette må styrkes fremover gjennom ulike tiltak.

Brostein til visuelt begjær, men for mange et besvær!

Skolereformen "Kunnskapsløftet" innføres fra 2006 og vektlegger i stor grad en tilpasset og likeverdig opplæring. Prinsippene i læreplanens generelle del slår fast at alle skal få de samme mulighetene til å utvikle sine evner og sikres tilpasset opplæring. Jf. opplæringslova § 1-2, 5. ledd, som gir en rett til tilpassa opplæring.

Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne har kompetanseoppbygging som et av sine sentrale virkemidler. Regjeringen går inn for å styrke kompetansenivået innenfor offentlig sektor, i byggsektoren, blant skoleeiere, og på universiteter og høyskoler.

Fylkesplan for Rogaland 2006-2009 har som to av sine vedtatte strategier at det skal være økt bruk av tilpasset opplæring, og økt tilrettelegging av relevante opplæringstilbud for voksne med lese- og skrivevansker.

2.1.4. Statens, fylkeskommunens og kommunenes ansvar og roller

Staten har ansvar for all høyere utdanning. I Rogaland omfatter dette Universitetet i Stavanger og flere høyskoler.

Fylkeskommunen har ansvar for å tilby tre års videregående opplæring til alle i fylket som har fullført grunnskole eller tilsvarende. Opplæringen skal føre fram til studie- eller yrkeskompetanse. Fylkeskommunen skal videre gi spesiell tilrettelegging eller spesialundervisning som fører fram til en sluttkompetanse til de som har behov for det. Det er for tiden ca 17000 elever og lærlinger innen videregående opplæring i Rogaland.

Kommunene har ansvar for grunnskolen (1.-10. klasse). Grunnskolen skal gi barna grunnleggende kompetanse og muligheter til å utvikle seg til selvstendige mennesker. Alle barn i Norge har både rett og plikt til grunnskoleopplæring.

2.1.5 Mål / strategier / tiltak

Mål 1: Elever med nedsatt funksjonsevne skal kunne velge fagretning og studium etter ønske og evner, og ikke etter fysiske eller ressursmessige forhold ved skolene.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Styrke den yrkesfaglige rådgivningstjenesten for elever med nedsatt funksjonsevne.	Øke fokus på elever med nedsatt funksjonsevne innenfor den yrkesfaglige rådgivningstjenesten i ungdomsskolene og videregående skole.	Fylkeskommunen, kommunene.
	Gjennomføre opplæring av rådgivningstjenesten med hensyn til forutsetninger og behov hos elever med nedsatt funksjonsevne.	Kommunene.
	Øke antall lærlingplasser for elever med nedsatt funksjonsevne.	Fylkeskommunen.
Tilrettelegge for gode overganger mellom barnehage - barneskole - ungdomsskole - videregående skole - arbeidsliv.	Etablere faste arenaer og rutiner for tidlig tilrettelegging og erfaringsoverføring ved skifte av skole eller personell for personer med nedsatt funksjonsevne.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2009).
Øke den ressursmessige fleksibiliteten for skoler som får spesielle utfordringer som følge av elever med nedsatt funksjonsevne.	Kartlegge hvordan fordelingen mellom skolene av elever med nedsatt funksjonsevne (og andre særlige behov) påvirker skolenes ressursituasjon.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2007-08).
	Etablere en ordning med ekstra drifts- og investeringsmidler som øremerkes skoler med særlige utfordringer som følge av flere elever med nedsatt funksjonsevne.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2009).
	Etablere tilbud om SFO også etter 4. klasse for barn med særlige behov.	Kommunene.

Mål 2: Læremateriell i skole og utdanning skal utarbeides og tilrettelegges slik at alle grupper av elever har like muligheter til å benytte seg av dem.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Sørge for samtidig tilgang på tilrettelagt materiell ved utgivelser av nytt læremateriell.	Utarbeide krav til nytt materiell med hensyn til ferdigstilling av lydbok, punktskrift, digital versjon m.v.	Produsenter av læremidler (innen 2009).
Bedre tilbudet av tekniske hjelpemidler til elever med nedsatt funksjonsevne.	Øke ressurstilgangen til hjelpemiddelsentralene.	Staten.
	Stimulere til økt utveksling og samarbeid mellom skoler om gode og fleksible, tekniske hjelpemidler.	Fylkeskommunen, kommunene.

Mål 3: Etter endt grunnskole skal alle ha forståelse for hva som menes med universell utforming av omgivelser, produkt og tjenester, og hvilke fordeler slik utforming har for dem selv, medmennesker og samfunnet generelt.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Integrere kunnskap om universell utforming innenfor aktuelle fag.	Innarbeide kunnskap om universell utforming i lokale læreplaner i alle grunnskoler i aktuelle fag.	Kommunene (innen 2009).
Øke kompetansen om universell utforming, løsninger og hjelpemidler blant personell i grunnskolen og den videregående skole.	Utarbeide og gjennomføre kurs for lærere og støttefunksjoner.	Kommunene, fylkeskommunen, hjelpemiddelsentralen (innen 2009).

Mål 4: Temaet "Universell utforming" skal være en integrert del av undervisningen i videregående skole.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Integrere universell utforming innenfor aktuelle fag og fagretninger.	Innarbeide kunnskap om universell utforming i læreplanene på alle videregående skoler, for eksempel i fellesfagene som samfunnsfag og naturfag, og på fagretninger som helse- og sosialfag, byggfag, og design og håndverk.	Fylkeskommunen (innen 2009).
Øke kompetansen om universell utforming blant personell i videregående skole.	Utarbeide og gjennomføre kurs for lærere og støttefunksjoner.	Fylkeskommunen (innen 2009).

Mål 5: I Rogaland skal det være tilgang på kurs om universell utforming rettet mot ulike fagdisipliner.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Etablere samarbeid mellom aktuelle utdanningsinstitusjoner og fagdisipliner for utarbeidelse av et bredt opplæringsstilbud.	Framskaffe oversikt over eksisterende kurstilbud og kompetansemiljøer.	Fylkeskommunen, universitet/høgskoler, bransjeorganisasjoner (innen 2007-08).
	Etablere kurs om universell utforming som en fast del av fagopplæringen innenfor førskolelærere, lærer-, sykepleiere, helse- og sosial- og reiselivsutdanningene, ingeniørfag, planlegging m.fl.	Fylkeskommunen, universitet/høgskoler, bransjeorganisasjoner (innen 2009).
	Etablere videreutdanningskurs for fagfolk innenfor førskole, skole, sykepleie, helse- og sosial, reiselivsutdanningene, ingeniørfag, planlegging m.m.	Fylkeskommunen, universitet/høgskoler, bransjeorganisasjoner (innen 2009).
	Etablere kompetansesenter for universell utforming i Rogaland.	Fylkeskommunen, universitet, høyskoler
	Avholde seminarer om universell utdanning for fagfolk innenfor forskjellige fagretninger.	Fylkeskommunen, universitet/høgskoler, bransjeorganisasjoner.

Mål 6: Personer i Rogaland med nedsatt funksjonsevne skal ha tilgang til et godt utvalg av tilrettelagt litteratur på bibliotek i sin kommune.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kunnskapen blant bibliotekansatte om hva som finnes av tilrettelagt litteratur.	Kartlegge tilbud av tilrettelagt litteratur i fylket.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2007-08).
	Utarbeide og sende ut informasjon til bibliotekene. Informere på fagsamlinger.	Fylkeskommunen, kommunene.
	Prioritere innkjøp av tilrettelagt litteratur i bibliotekene.	Fylkeskommunen, kommunene.

Godt eksempel på tilgjengelighet for rullestolsbrukere ved hjelp av heisstol til et vernet museumsbygg i Berlin.

2.2. BYGG OG ANLEGG

2.2.1. Innledning

I fylkesdelplanen legges hovedvekt på å omtale bygg og anlegg, i offentlig og privat eie, som skal være allment tilgjengelige. Eksempler på dette er administrasjonsbygg, servicebygg/forretninger, barnehager, skoler, kulturbygg, kirker, overnattings- og serveringssteder, idrettsanlegg m.m. I tillegg omtales boliger og verneverdige og freda bygninger.

God tilgjengelighet til bygg og anlegg er avgjørende for å sikre personer med nedsatt funksjonsevne muligheter til å delta i samfunnet. Bedre tilgjengelighet i de fysiske omgivelsene, og tilrettelegging for å kunne fungere godt i egen bolig, er vesentlige bidrag til økt livskvalitet. Tilgjengelighets- og brukbarhetsnivået som kreves av nye bygg skal etterstrebes i allerede eksisterende bygg.

Mange ulike eiendomsaktører planlegger, bygger og forvalter bygninger der det skal være allmenn adgang. Praksisen fram til for noen år siden har vært at der det foretas tilrettelegging for personer med nedsatt funksjonsevne, er dette stort sett begrenset til å omfatte bevegelseshemmede. Av økonomiske hensyn har som regel minimumskravene i Plan- og bygningsloven og Teknisk forskrift blitt lagt til grunn for nybygg.

2.2.2. Status og utfordringer

Det er ikke utført systematiske kartlegginger av allment tilgjengelig bygningsmasse i fylket med utgangspunkt i prinsippene om universell utforming. Men ut fra de sporadiske registreringer som er foretatt av brukerorganisasjoner for funksjonshemmede, og fylkets egne registreringer, er det grunn til å anta at bygningsmassen har til dels store mangler.

Når det gjelder bygg og anlegg, vil det nesten alltid være enklere og rimeligere å tilrettelegge for universell utforming fra starten av i nye bygg og anlegg, enn å gjøre endringer i etterkant på eldre bygg. En bedre tilrettelegging av eksis-

A photograph showing a person in a wheelchair using a revolving door in a public building. The person is in the center of the frame, moving through the door. The background is slightly blurred, showing the interior of the building with other people and lights.

Svingdører er for mange en utfordring. (Både for voksne m/barnevogn, folk m/rullator, bevegelseshemmede, synshemmede, barn, eldre ...)

terende bygningsmasse vil innebære store utfordringer i tida framover. I noen tilfeller kan enkle grep gi god gevinst, mens det andre ganger kan være nødvendig med større ombygginger. Typiske hindringer kan være inngangspartier med trapper/kanter/bratte ramper, mangel på markeringer for svaksynte, uheldige planløsninger, mangel på heis, uheldig plassering av dører/håndtak/lysbrytere, vanskelig tilgjengelig informasjon, dårlig lyssetning, dårlig akustikk og manglende lydforsterkning med f.eks skrankeslynger, teleslynger (evt. IR-anlegg) m.m. Det er imidlertid mye usikkerhet og lite erfaring i byggebransjen om hvordan universell utforming skal utføres i praksis.

Hovedfokus i regjeringens handlingsplan og forslag til lov om forbud mot diskriminering har vært på allment tilgjengelige bygg og anlegg. Det er likevel en utfordring også å sørge for at det bygges et tilstrekkelig antall private boliger med universell utforming. En høyere andel eldre i befolkningen, med større fokus på å bo at det skal være mulig å bo hjemme så lenge som mulig, vil føre til at behovet for tilrettelagte boliger kommer til å øke. I den forbindelse er det nødvendig å ha klare tekniske krav for hvordan "universell utforming" skal tilfredsstilles i ulike typer bygninger, og hvordan dette supplerer det etablerte begrepet "livsløpsstandard".

I reguleringsplaner er det mulig å stille krav til universell utforming av bygninger og uteanlegg der dette er relevant. Det er imidlertid liten praksis på dette området, og det er behov for kompetanseheving både hos arkitekter, entreprenører og hos plansaksbehandlere.

Det er en stor utfordring å bedre tilgjengeligheten i verneverdige og fredete bygg og anlegg. Mange slike bygg og anlegg er i dag vanskelig tilgjengelige, og antikvarfaglige myndigheter må involveres for å finne løsninger som tilfredsstillende både vernehensyn, estetikk og universell utforming.

Mange funksjonshemmede har problemer på egen arbeidsplass pga. mangelfull tilrettelegging, og en del har møtt problemer med å få jobb fordi de fleste arbeidsplasser ikke tilrettelagt etter prinsippene om universell utforming. Blant personer med nedsatt funksjonsevne finnes det en betydelig ubrukt arbeidsressurs. Private og offentlige bygninger, næringsbygg, skal ha samme krav om tilrettelegging etter prinsippene om universell utforming

2.2.3. Nasjonale mål og regelverk

I Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet er bygg og uteområder et av satsingsfeltene og omfatter så mye som halvparten av tiltakene i planen. Tiltakene omfatter både informasjon/planer, tilskudd, veiledning/regelverk, pilotprosjekter, kartlegging og tiltak/oppgradering.

Plan- og bygningsloven inneholder pr i dag lite om universell utforming. Det er foreslått at det i lovens formålsparagraf presiseres at universell utforming skal legges til grunn (NOU 2005:12). Videre er det nedfelt i regjeringens handlingsplan at universell utforming inkluderes i Teknisk forskrift og at det skal utarbeides egne rikspolitiske retningslinjer for universell utforming i planleggingen.

Rundskriv T-5/99 "Tilgjengelighet for alle" klargjør nasjonale mål og tar opp hvordan tilgjengelighet for alle kan sikres gjennom bruk av plan- og bygningsloven. Regionale myndigheter har anledning til å fremme innsigelse til planer som ikke ivaretar de overordnede målene i rundskrivet. I regjeringens handlingsplan legges det opp til at det skal utarbeides en veileder for å utdype rundskrivet.

I NOU 2005:8 "Likeverd og tilgjengelighet" foreslås det å lovfeste at bygg, anlegg og opparbeidede uteområder rettet mot allmennheten, som oppføres eller ferdigstilles etter vesentlige endringsarbeider etter 1. januar 2009, skal være universelt utformet. Tilsvarende krav foreslås fra 1. januar 2019 rettet mot alle eksisterende bygg, anlegg og opparbeidede uteområder rettet mot allmennheten.

Det finnes flere oppslagsverktøy for universell utforming av bygg og uteområder. To av de aktuelle er "Bygg for alle. Temaveiledning om universell utforming av byggverk og uteområder" fra Statens Bygningstekniske etat og Husbanken, og "Tilgjengelighetsmal bygninger og uteområder" fra Deltasenteret. En ny Norsk Standard på området vil overta for de to nevnte veilederne.

2.2.4. Statens, fylkeskommunens og kommunenes ansvar og roller

Statsbygg forvalter omkring 19 store kompleks i Rogaland, deriblant universitets- og forskningsbygg, barnevernsinstitusjoner, tinghus, kultureiendommer og museer. I 2004 vedtok Statsbygg en handlingsplan for universell utforming, der siktemålet er å videreføre og systematisere arbeidet med å bedre tilgjengeligheten i nye og ek-

EGIL BOB

sisterende bygninger. Ved hjelp av registreringsverktøyet Yoo-Too er omkring 1/3 av bygningene kartlagt. Tiltak for å møte behovene legges inn i vedlikeholdsplanene for de enkelte eiendommene. For alle nye byggeprosjekt stiller Statsbygg krav om universell utforming i sine kravspesifikasjoner.

Eiendomsmassen til Rogaland fylkeskommune er på omkring 330 000 m². Dette omfatter 29 videregående skoler og en rekke tannhelseklinikker. Fylkeskommunen har utført en enkel registrering av tilgjengelighet og behov for strakstiltak på 10 av fylkets videregående skoler. Registreringen viste at det ligger store utfordringer i å få eksisterende skolebygninger tilrettelagt etter prinsippene om universell utforming. En egen post på budsjettet er avsatt til nødvendige endringer. I skolebruksplanen er det nå nedfelt at "alle nybygg, ombygginger og tilpassinger skal tilfredsstillere kravene til universell utforming eller tilgjengelighet for alle". For de nye skolene som bygges, stilles det krav i henhold til høyeste tilgjengelighetsnivå, definert i tilgjengelighetsmalen fra Deltasenteret.

Kommunale bygg omfatter blant annet offentlige kontorer, administrasjonsbygg, sykehjem, skoler, barnehager, kultur- og idrettsbygg, kirker og andre forsamlingshus, bibliotek og muséer. Disse bygningene er viktige målpunkt for fylkets befolkning og må sikres god tilgjengelighet for befolkningen. Som bygningsmyndighet har kommunen ansvar for å sikre universell utforming i saker etter plan- og bygningsloven.

Brudeparet som ikke ville gå bakveien inn i ekteskapet fikk tidlig ekteskapelige utfordringer..

2.2.5 Mål / strategier / tiltak

Mål 1: I Rogaland skal alle nye bygg og anlegg rettet mot allmennheten ha universell utforming fra og med 2010.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Stille krav til universell utforming for nye bygg og anlegg rettet mot allmennheten.	Utarbeide operasjonelle krav til universell utforming i Teknisk forskrift.	Staten (innen 2007).
	Universell utforming skal ligge til grunn i alle offentlige utbyggingsprogram. Gjeldende krav og veiledere legges til grunn ("Bygg for alle", Norsk Standard e.a.)	Statsbygg, fylkeskommunen, kommunene (innen 2008).
	Alle nye bygg og anlegg rettet mot publikum (administrasjonsbygg, kulturbygg, service, varehandel m.m.) skal være universelt utformet.	Offentlige og private aktører.
	Ved valg av områder/tomter til offentlige bygg og anlegg skal det dokumenteres hvordan atkomst, parkering, uteareal m.m. lar seg utforme universelt.	Statsbygg, fylkeskommunen, kommunene.
	Sørge for tilfredsstillende drift og vedlikehold for å opprettholde tilgjengelighet	Statsbygg, fylkeskommunen, kommunene.
	Evaluerer nye offentlige bygg mht. universell utforming to år etter ferdigstilling.	Statsbygg, fylkeskommunen, kommunene.
	Fylkeskommunen initierer til samarbeid med pilotkommunene innen universell utforming om utarbeidelse av veiledere til bruk ved planlegging av publikumsbygg og utearealer.	Fylkeskommunen, pilotkommuner.
Forvalte tilskuddsmidler slik at universell utforming fremmes.	Stille krav om universell utforming ved tilskudd til bygg og anlegg som skal være allment tilgjengelige.	Fylkeskommunen, kommunene.
Fremme universell utforming gjennom krav ved offentlige innkjøp.	Stille krav om universell utforming ved kjøp av varer og tjenester.	Staten, fylkeskommunen, kommunene.

Mål 2: Eksisterende bygg og anlegg rettet mot allmennheten skal være universelt utformet fra 2019.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Kartlegge hvordan bygg og anlegg rettet mot allmennheten i fylket fremstår mht. universell utforming.	Kartlegge kommunale og fylkeskommunale bygg mht. universell utforming.	Fylkeskommunen (innen 2008), kommunene (innen 2010), bruker-organisasjoner.
	Utarbeide handlingsplan for oppgradering av kommunale og fylkeskommunale bygg og anlegg.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2010).
Sikre økonomiske ressurser til oppgradering av bygningsmassen.	Avsette særskilte midler til tilretteleggingstiltak.	Fylkeskommunen, kommunene.
Gjennomføre oppgraderinger.	Planlegge og gjennomføre nødvendige oppgraderinger for å tilfredsstille kravene til universell utforming.	Statsbygg, fylkeskommunen, kommunene, private (innen 2019).
Forvalte tilskuddsmidler slik at universell utforming fremmes.	Stille krav om universell utforming ved tilskudd til bygg og anlegg som er allment tilgjengelige.	Staten, fylkeskommunen, kommunene.

Mål 3: En størst mulig del av boligene i fylket skal ha universell utforming.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Legge universell utforming til grunn i kommuneplaner og reguleringsplaner.	Innarbeide retningslinjer i kommuneplanene for universell utforming av boligområder og for områder beregnet for publikum.	Fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene.
	Stille krav i alle reguleringsplaner/ bebyggelsesplaner om at det gjøres en vurdering av hvordan planområdet og tilhørende bygg og anlegg kan utformes universelt. Det settes krav om universell utforming av fellesområder. Blokkbebyggelse bør ha heis eller direkte tilkomst til hvert plan.	Fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene (innen 2007).
	Stille krav til universell utforming ved behandling av byggesaker.	Kommunene.
	Avsette et tilstrekkelig areal for spesielt tilrettelagte boliger integrert i de ordinære boligområdene.	Kommunene.

Mål 4: Kulturbaserte attraksjoner og verna bygg og anlegg skal i størst mulig grad være tilrettelagt etter prinsippene om universell utforming.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Gjøre flere vernede bygg og anlegg tilgjengelige for alle.	Kartlegge tilgjengeligheten til bygg og anlegg for allmennheten, som er regulert til spesialområde bevaring, mht. universell utforming.	Kommunene med bistand fra brukerorganisasjoner (innen 2009).
	Kartlegge tilgjengeligheten til allment tilgjengelige bygg og anlegg som er vernet etter Kulturminneloven mht. universell utforming.	Riksantikvaren i samarbeid med aktuelle fagetater fra brukerorganisasjoner (innen 2009).
	Utarbeide forslag til handlingsprogram for tilrettelegging.	Kommunene, fylkeskommunen (Innen 2010)
	Avklare hvilke tiltak i handlingsprogrammet som; a) kan gjennomføres innenfor rammen av vernebestemmelser b) hvilke tiltak det kan dispenseres for og c) hvilke tiltak som må avvises.	Respektive myndigheter (kommune, fylkeskommune, Riksantikvaren)
	Finne alternative måter for informasjon der det ikke er tillatt med informasjonsskilt på grunn av fredningsbestemmelser.	Riksantikvaren, fylkeskommunen, kommunene, brukerorganisasjoner (innen 2008).
	Riksantikvaren bør utvikle normer og gode eksempler på universell utforming av kulturminner.	Riksantikvaren, fylkeskommunen.
	Foreta en utvelgelse blant ulike kategorier vedtaksfredede bygg og anlegg for å velge ut objekter som skal prioriteres for tilrettelegging etter prinsippene om universell utforming.	Fylkeskommunen, kommunen

2.3. UTEOMRÅDER, FRILUFTSLIV OG REISELIV

2.3.1. Innledning

Fysisk aktivitet og friluftsliv er kilde til god helse, glede, livsutfoldelse og positive mestringsopplevelser. Dette gjelder for alle. Det er derfor viktig at det finnes et bredt spekter av rekreasjonsområder som er universelt utformede, både lokalt og regionalt, og beregnet på ulike typer aktiviteter (tur, bading, fiske, utsikt etc.).

Informasjon må være tilpasset alle brukere.

opplevelsestilbud. Bedrifter og reisemål som satser på tilgjengelighet vil få et fortrinn i konkurransen om disse turistene.

handler lokale uteområder som lekeplasser, ball-løkker, skolegårder, barnehager, offentlige parker, uterom og rasteplasser; videre lokale og regionale friluftsområder, turveger, badeplasser og lignende; og til slutt områder for reiseliv som for eksempel overnattingssteder, serveringssteder, museum og andre attraksjoner. Både informasjon om områdene, atkomst og områdene i seg selv må være utformet universelt.

Reiselivsnæringen står overfor utfordringer med å sikre brukervennlige løsninger og god tilgjengelighet. Funksjonshemmede møter ofte store hindringer på reise i forbindelse med bruk av ulike transportmidler og besøk på ukjente steder. Eldre mennesker er en sterkt voksende kundegruppe og vil kreve en større grad av tilrettelegging framover, både av overnattings- og serveringssteder, og kultur- og naturbaserte

2.3.2. Status og utfordringer

I Rogaland er det utført lite systematisk kartlegging av tilgjengelighet i uteområder og friluftsområder, eller i reiselivsbransjen. Underlagsdokumentasjonen er derfor begrenset. Det finnes gode eksempler på tiltak som er utført, men det generelle inntrykket er at mye kan bli bedre. Det er behov for både økt kunnskap, økte ressurser, og vilje til nytenkning på flere felt.

De senere årene har det skjedd endringer i utformingen av mange lekeområder i takt med økt fokus på motorisk utvikling og innføring av nye sikkerhetskrav. Det er imidlertid i liten grad tatt hensyn til behovene til barn med nedsatt funksjonsevne. Enkelte prosjekter finnes, men det er nødvendig å øke kompetansen om hvordan lekeområder kan utformes slik at de gir varierte utfordringer for alle barn.

I dag er det vanskelig å finne informasjon om hvilke uteområder, friluftsområder, reisemål eller transportmidler som tilfredsstillt krav til universell utforming. Dette gjør det vanskelig for mange å planlegge egne utflukter og reiser på forhånd. Det finnes kart og informasjon som viser turmuligheter i fylket, men opplysninger om tilgjengelighet er gjerne begrenset til angivelse av handikaptolett. Norges Handikapforbund har imidlertid utarbeidet et eget skjema for kartlegging av tilgjengelighetsnivå i friluftsområder. Dette testes ut i samarbeid med Friluftsrådernes Landsforbund og kan bidra til å danne grunnlag for standard informasjon framover. Tilsvarende er Standard Norge og Deltasenteret i ferd med å etablere en merkeordning for tilgjengelighet til reiselivsmål og kulturaktiviteter som vil danne grunnlaget for en Norsk standard på området.

Rogaland har mange friluftsområder og kulturminneområder som er svært attraktive. Det bør

Mange funksjonshemmede er utestengt fra mange flotte friluftsområder (her Jærstrendene).

Vedlikehold av turveier i friluftsområder er nødvendig for god fremkommelighet.

tilstrebes at et utvalg av disse gjøres mer tilgjengelige. Enkelte steder er det behov for nye tekniske løsninger med hensyn til tilrettelegging, for eksempel for å gi tilgang med rullestol til strender. Andre steder må det vurderes om en kan åpne for en differensiert forvaltning av regelverk for å gi mer likeverdig tilgang til områder. Aktuelt i denne sammenheng kan være åpning for ferdsel med motoriserte rullestoler i visse utmarksområder/løyper, og kjøring på visse vilkår på anleggsveier som i dag er stengt med bom.

Mange overnattings- og serveringssteder har behov for oppgradering når det gjelder fysisk tilrettelegging. Slike tiltak kan være kostnadskrevende, men gir samtidig et konkurransefortrinn for å tiltrekke seg gjester. Kravene i forslag til anti-diskrimineringslov om universell utforming av bygg, anlegg og uteområder er forutsatt å gjelde også reiselivsvirksomheter.

2.3.3. Nasjonale og regionale mål og regelverk

Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne har uteområder som et satsingsområde. Tiltakene i planen omfatter oppfølging av DN-utredning 2003-4 og innarbeiding av føringer om universell utforming i flere tilskuddsordninger til friluftslivstiltak.

I DN-utredning 2003-4 "Friluftsliv for funksjonshemmede" gir Direktoratet for Naturforvaltning anbefalinger om tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv. Det gis anbefalinger om kompetanseheving og nye krav til kommunal planlegging. I tillegg anbefales det forsøksprosjekter for å gi funksjonshemmede tilgang

til større verneområder og imøtekomme behov for motorisert transport i utmark.

Fylkesdelplan for friluftsliv, idrett, naturvern og kulturvern i Rogaland (FINK) har som mål at alle skal kunne drive et variert friluftsliv. Blant tiltakene i planen er nedbygging av mentale og fysiske barrierer mot utøvelse av friluftsliv, bygging av turveier og tilrettelegging av friluftsområder basert på universell utforming.

2.3.4. Staten, fylkeskommunens og kommunenes ansvar og roller

Staten og fylkeskommunen forvalter flere tilskuddordninger innenfor friluftsliv - både tilskudd til interkommunale friluftsråd og til forskjellige friluftsprosjekter. I tillegg kan prosjekter innen reiseliv og friluftsliv være aktuelle for støtte gjennom Regionalt Utviklingsprogram (RUP). For øvrig skal fylkeskommunen veilede kommunene i planleggingen av friluftsområder og andre områder, der universell utforming er et viktig kriterium.

Kommunene har ansvar for den lokale forvaltning og drift av uteområder og friluftsområder. Gjennom de interkommunale friluftsrådene står de også for forvaltning av friluftsområder i statlig eie. Kommunene legger hvert år ned et betydelig arbeid i informasjons- og motivasjonsarbeid på dette området.

2.3.5 Mål / strategier / tiltak

Mål 1: Personer med nedsatt funksjonsevne skal ikke oppleve mentale barrierer mot å utøve friluftsliv i større grad enn andre.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Bedre og standardisere informasjon om tilgjengelige friluftsområder.	Utarbeide standard symbolbruk for merking av tilgjengelige friluftsområder, til bruk i informasjonsmateriell og ute i områdene.	Staten, fylkeskommunen, bruker-organisasjoner.
	Utarbeide informasjonsmateriell og internettsider om tilgjengelige friluftsområder i fylket.	Fylkeskommunen, kommunene, bruker-organisasjoner (innen 2009).
Motivere til økt friluftaktivitet gjennom informasjon og arrangementer.	Gjennomføre informasjonskampanje.	Staten, fylkeskommunen, kommunene, bruker-organisasjoner.
	Arrangere fellesturer/arrangement for ulike brukergrupper.	Fylkeskommunen, kommunene, bruker-organisasjoner.
Øke tilbudet av tilgjengelige friluftsområder.	Tilrettelegge for et bredt spekter av tilgjengelige friluftsområder lokalt og regionalt.	Staten, fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene, bruker-organisasjoner.

Mål 2: Alle skal ha tilgang til et variert tilbud for fysisk utfoldelse i sin kommune.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Kartlegge tilgjengelighet i friluftsområder.	Utvikle sjekklister for registrering av universell utforming og hindringer i friluftsområder.	Friluftsrådernes Landsforbund, brukerorganisasjoner, fylkeskommunen.
	Kartlegge regionale og lokale friluftsområder med hensyn til universell utforming.	Fylkeskommunen, kommunene, brukerorganisasjoner.
Foreta prioritering av aktuelle områder for tilrettelegging.	Utarbeide handlingsplan for oppgradering av prioriterte områder.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2009).
Sikre økonomiske ressurser til tiltak.	Avsette årlige midler i budsjettet til universell tilrettelegging av friluftsområder.	Fylkeskommunen, kommunene.
Forvalte tilskuddsmidler slik at universell utforming fremmes.	Sette universell utforming som søknadskriterie for tildeling av friluftsmidler, der dette er aktuelt.	Fylkeskommunen, kommunene.
Bedre tilgjengeligheten i prioriterte friluftsområder.	Gjennomføre oppgraderinger av prioriterte friluftsområder mht. informasjon, parkering, toaletter, ledelinjer, framkommelighet, underlag m.v.	Staten, fylkeskommunen, kommunene.
	Etablere minst én allment tilgjengelig turløype med gode kultur- og/eller naturopplevelser i hver kommune.	Kommunene (innen 2010).
	Etablere universelt tilrettelagte områder for de vanligste friluftslivsaktiviteter i hver kommune (minst én bade plass, én fiskeplass, én kort turløype, én lang turløype m.v.).	Kommunene (innen 2015).
	Utrede muligheter for bruk av motorisert kjøretøy for funksjonshemmede i utvalgte friluftsområder som i dag ikke har tilgjengelighet.	Staten, fylkeskommunen.
	Inngå avtaler om åpning av utvalgte anleggsveger for personer med nedsett funksjonsevne.	Fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene.
	Vurdere utlån av egnede motoriserte hjelpemidler i utvalgte områder.	Fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene.

Mål 3: Offentlige parker, rekreasjonsområder og rasteplasser skal stimulere til aktivitet og hvile for mennesker i alle aldre og med ulike funksjonsevne.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Bidra til utvikling og bruk av nye utstyrstyper.	Bidra til utvikling av flere og mer fleksible produkter for utemøblering.	Statens Vegvesen, kommunene, produktutviklere.
	Gjennomføre modellprosjekt for utemøbler med utforming som passer for ulike brukergrupper.	Statens Vegvesen, kommunene, produktutviklere.
Unngå allergiutløsende planter.	Øke kunnskapen om ute- og inneplanter som er allergiutløsende.	Kommunene, bruker-organisasjoner.
	Unngå særlig allergi-utløsende planter i offentlige uterom og offentlige bygg.	Fylkeskommunen, kommunene

Mål 4: Alle barn og unge skal ha tilgang til lekeområder med høy kvalitet i nærhet av sin bolig.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kompetansen om universell tilrettelegging av lekeområder.	Samle gode eksempler på tilrettelagte lekeområder og informere planleggere og eiere av skoler, barnehager og andre lekeområder.	Fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene.
Bedre tilgjengeligheten til lekeområder.	Tilrettelegge lekeområder med allmenn adgang og med et variert utvalg av lekeapparater, slik at alle brukergrupper får sine behov for lek og aktivitet dekket.	Kommunene, private barnehageeiere.
	Utvikle rømningssikre porter i barnehager som kan betjenes av funksjonshemmede voksne.	Kommunene, private barnehageeiere, produktutviklere.

Mål 5: Gjøre flere natur- og kulturbaserte attraksjoner tilgjengelige for alle.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Kartlegge tilgjengelighet til attraksjoner.	Kartlegge tilgjengelighet til populære natur- og kulturbaserte attraksjoner i Rogaland.	Rogaland reiseliv, kommunene, destinasjons-selskap.
	Utarbeide handlingsplan for tiltak innenfor hvert destinasjonsområde.	Rogaland reiseliv, kommunene, destinasjons-selskap.
Gjennomføre tilrettelegging.	Gjennomføre tilrettelegging av prioriterte attraksjoner mht. atkomst, parkering, informasjon m.v.	Rogaland reiseliv, kommunene, destinasjons-selskap.

Mål 6: Et rikt tilbud av aktiviteter med universell utforming skal gjøre Rogaland til et stadig mer attraktivt reisemål.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kunnskapen om universell utforming overfor reiselivsbedrifter	Arrangere konferanser og kurs om universell utforming for aktørene i reiselivsbransjen.	Fylkeskommunen, NHO.
	Utarbeide en oversikt over kurs – og konferansesenter (hotell etc.) som er tilrettelagt m.h.t. prinsippene om universell utforming.	Brukerorganisasjoner, kommunene, fylkeskommunen.
	Som hovedregel skal offentlige organ stille krav om allmenn tilgjengelighet på konferanselokaliteter.	Stat, fylke, kommunene.
Markedsføre tilgjengelige attraksjoner og bedrifter.	Kartlegge og prioritere et representativt utvalg av attraksjoner og aktiviteter i hver kommune.	Fylkeskommunen, NHO.
	Støtte markedsføring av universelt utformede attraksjoner og reiselivsbedrifter.	Fylkeskommunen, NHO.
Utforme flere tilgjengelige serverings- og overnattingssteder.	Minst ett serverings- og overnattingssted som er universelt utformet i hver kommune. I byene: minst 25 % universelt utformet.	Kommunene, private aktører (innen 2010).

2.4. INFORMASJONS- OG KOMMUNIKASJONSTEKNOLOGI

2.4.1. Innledning

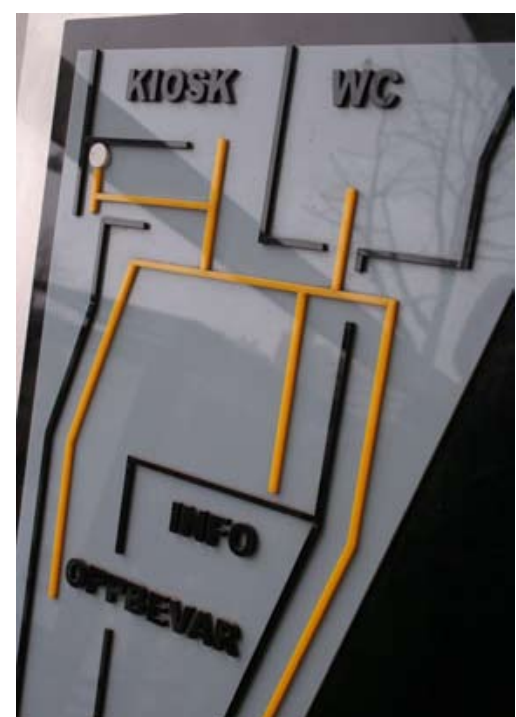
Begrepet IKT favner vidt. I denne planen er det sett på:

- Tilgang til tjenester på internett.
- Utforming av internettsider.
- Offentlig, publikumsrettet IKT-utstyr.

- Selvbetjeningsautomater for billettbestilling, uttak av penger etc

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT/data) preger hverdagen i stadig større grad. For å kunne fungere i et moderne samfunn, er det en forutsetning at en til en viss grad behersker teknikken. Flere og flere oppgaver utføres ved hjelp av datatenkning, og den personlige kontakten blir borte, som for eksempel ved banktjenester og billettbestilling. Denne utviklingen vil bare fortsette. En stor del av befolkningen er ikke fullt ut fortrolig med datateknologien. Dette gjelder både eldre, barn og grupper med ulike funksjonshemninger. Datateknologien kan dermed virke ekskluderende for mange.

Samtidig har innføring av IKT forenklet dagliglivet i mange sammenhenger. Datateknologien har gitt nye tekniske hjelpemidler, og en er mindre avhengig av å bevege seg fysisk for å få utført tjenester. Imidlertid forutsettes det en viss teknisk innsikt og erfaring, og at utstyret er tilpasset de behov en måtte ha.

Selvbetjeningsautomater og informasjons-pc'er/skilt kan være ekskluderende. Her er eksempel på NSB's Touchscreen automat, info-stasjon som kan heves og senkes til passe høyde på kulturhuset Sølvberget (Stavanger kommune) og taktilt kart på rutebilstasjonen i Stavanger.

2.4.2. Status og utfordringer

Tilgang til internett varierer sterkt i befolkningen. I følge eNorge 2009 har ca. 90 % av personer i aldersgruppen 13-59 tilgang til internett, mens bare 48 % av de over 60 år har slik tilgang. Utviklingen går raskt, og det er ikke like lett for alle å lære seg nye teknikker og systemer.

Selv om en har fysisk tilgang til internett, kan det være vanskelig å oppfatte innholdet på mange nettsted. Norge.no gjør hvert år en vurdering av tilgjengelighet på offentlige nettsteder, og i 2005 var det bare 23 % som fikk fem eller seks stjerner av maksimalt seks. Få nettsteder har tilbud om syntetisk tale, noen har forstyrrende "popups" eller er lite logisk bygget opp, og mange har små ikoner som er vanskelige å treffe, eller linker som er vanskelige å lese. I Rogaland fikk bare 2 av 35 vurderte nettsteder så mye som fem stjerner i 2005.

Hele 99 prosent av landets kommuner har PC og nettilgang for publikum, og tilsvarende 650 av 890 bibliotek. Alle kommunene i Rogaland har minst ett bibliotek med nettilgang for publikum. Likevel kan det være vanskeligheter knyttet til plassering av utstyret, høydeforskjeller, lysforhold m.v. som gjør at utstyret for noen er vanskelig å ta i bruk.

Automater erstatter menneskelig service og kontakt på stadig flere områder. Dette gir ofte mindre grad av fleksibilitet og større utfordringer for nye brukere og brukere med spesielle behov. Særlig kan det være en utfordring for synshemmede etter hvert som skjermer med touch screen blir mer og mer vanlig. Tilsvarende er det vanskelig for kortvokste og personer i rullestol når automater plasseres relativt høyt og uten muligheter for høyderegulering.

2.4.3. Nasjonale mål og regelverk

eNorge 2009 er Regjeringens plan for å utnytte IKT til å skape en enklere hverdag, økonomisk vekst og velferd. Planen har blant annet som mål at:

- I løpet av 2007 skal det være etablert ordninger som sikrer at alle som ikke selv har tilgang til internett, har tilbud om å få utført tjenester på nett i sitt nærmiljø.
- I løpet av 2007 skal 80 % av offentlige nettsteder oppfylle Norge.no sine kvalitetskriterier for tilgjengelighet.

NOU 2005:8 inneholder forslag til en lov som skal gi "rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne". Et forslag om å påby universell utforming av nytt IKT-utstyr fra 2009 fikk imidlertid ikke flertall i utvalget som sto for utredningen.

Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne har IKT som et av sine satsingsfelt. Planen inneholder tiltak som omfatter internettsider, forskning, lydbøker, tilgjengelighetskart m.m.

2.4.4. Statens, fylkeskommunens og kommunenes ansvar og roller

Når det gjelder IKT og universell utforming, forvalter offentlige myndigheter forskjellige støtteordninger. De fleste myndigheter har egne internettsider, og opplysninger/søknadsskjemaer må kunne benyttes via nettet. Fylkeskommunens internettsider er utarbeidet med basis i Norge.no sine kvalitetskriterier og har blant annet muligheter for tale.

Informasjonsskjermer for båtavganger på hurtigbåtterminalen i Stavanger, har akseptabel høyde for de fleste. Lysrefleks fra store glassvinduer kan likevel gi problem mht. lesbarheten.

2.4.5 Mål / strategier / tiltak

Mål 1: I Rogaland skal alle ha anledning til å utføre tjenester på internett. Enten gjennom egen tilgang til nettet, eller gjennom tilbud tilgjengelig i sitt nærmiljø.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Legge universell utforming til grunn ved etablering og oppgradering av tjenester på internett.	Kartlegge tilgjengelighetsgrad ved ulike tjenester på internett i Rogaland.	Fylkeskommunen, bruker-organisasjoner (innen 2007-08).
	Sende ut informasjon til offentlige og private aktører om universell utforming knyttet til nettbaserte tjenester.	Fylkeskommunen, fylkesmannen (innen 2007-08).
	Følge opp aktuelle aktører og tilby veiledning for oppgradering.	Fylkeskommunen, bruker-organisasjoner (innen 2008).
Forbedre offentlig tilgang til internett i kommunehus og bibliotek i Rogaland.	Etablere internettløsninger for publikum i alle bibliotek og kommunehus i Rogaland, og sikre at disse gis en tilgjengelig plassering og utforming.	Fylkeskommunen, kommunene (innen 2009).
	Gjennomføre opplæring av ansatte som kan gi veiledning i bruk av offentlig tilgjengelige PC-er og internett.	Kommunene.
Minske terskelen for bruk av internett for personer med nedsatt funksjonsevne.	Etablere opplæringstilbud for eldre og personer som får en funksjonshemning i voksen alder.	Kommunene.
	Etablere syntetisk tale og eventuelt andre lett tilgjengelige og sikre gratis hjelpesfunksjoner på offentlige nettsteder	Fylkeskommunen, fylkesmannen, kommunene, andre etater (innen 2009).

Mål 2: I Rogaland skal alle nettsteder til offentlige etater oppfylle Norge.no sine kvalitetskriterier for tilgjengelighet.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kunnskapen om kvalitetskriteriene.	Informere offentlige etater om kvalitetskriteriene, betydningen av dem, og hvordan en best kan møtekomme dem.	Fylkeskommunen, fylkesmannen
	Følge opp aktuelle etater og tilby veiledning for oppgradering.	Fylkeskommunen, bruker-organisasjoner (innen 2008-09).

Mål 3: IKT-utstyr beregnet på publikum i offentlige bygg skal kunne betjenes/benytted/sees av alle.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kunnskapen blant viktige aktører om universell utforming ved tilrettelegging av IKT-utstyr.	Kartlegge tilgjengelighet til IKT-utstyr i utvalgte offentlige bygg.	Stat, fylkeskommunen, kommuner, brukerorganisasjoner (innen 2007-08).
	Sende ut informasjon til IKT-ansvarlige i offentlige etater.	Fylkeskommunen (innen 2007-08).
	Etablere rutiner for tidlig samarbeid med tiltakshavere i plan- og byggeprosesser om tilrettelegging av IKT-utstyr.	Kommunene.

Mål 4: Automater for selvbetjening i banker/minibanker, bibliotek, kino, bussterminaler, flyplasser m.m. skal følge prinsippene om universell utforming.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kunnskapen om universell utforming av automater og atkomsten til disse.	Sende ut informasjon til banker og aktører innen samferdsel.	Fylkeskommunen (innen 2007-08).
Øke standardiseringen i utforming av automater.	Arbeide for at det settes en nasjonal standard for selvbetjeningsautomater til offentlig bruk.	Staten, fylkeskommunen, kommunene, brukerorganisasjoner.
	Arrangere design-konkurranse for universell utforming av automater og omgivelsene rundt.	Staten, fylkeskommunen, brukerorganisasjoner, private aktører.

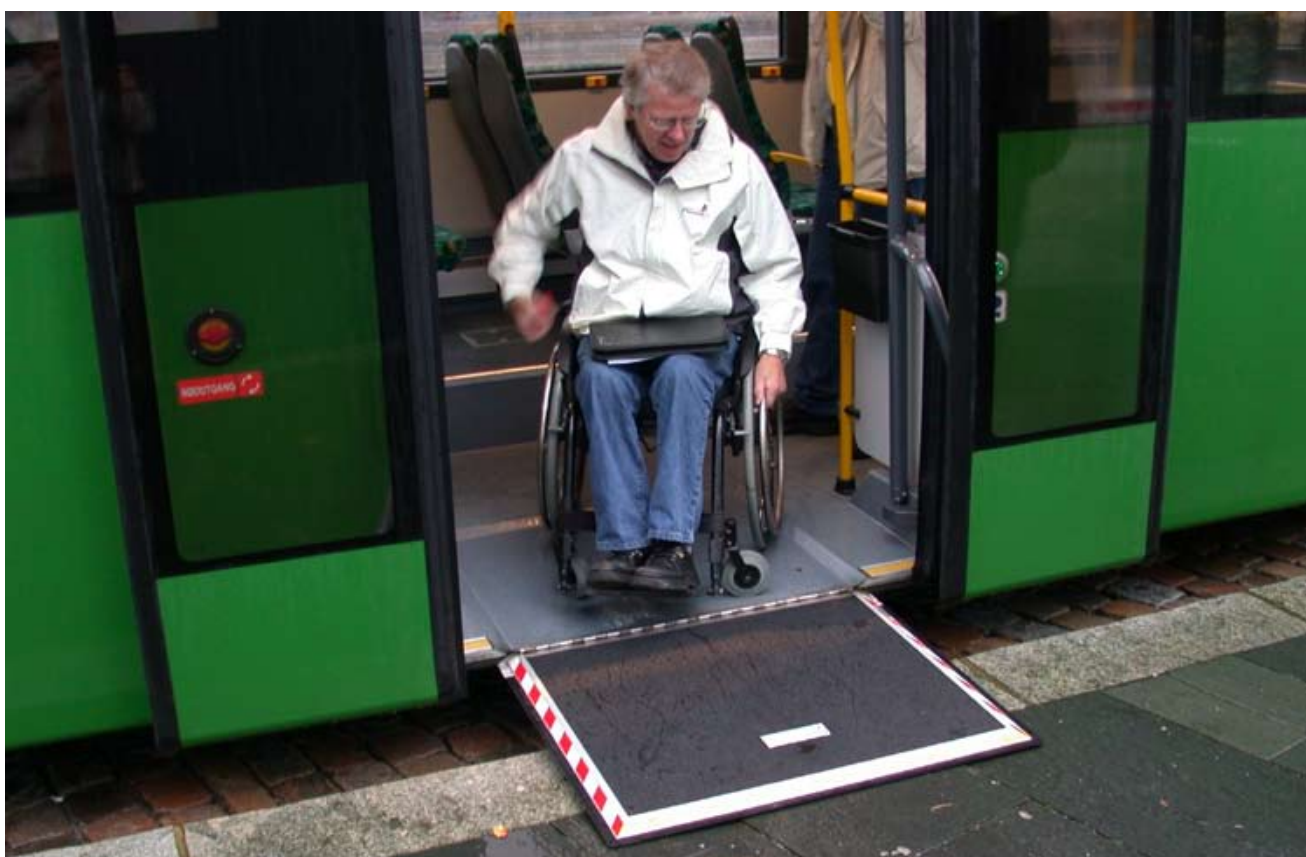
2.5. SAMFERDSEL

2.5.1. Innledning

Mobilitet er en viktig nøkkel til selvstendighet og sosial inkludering. Mobilitet er bare mulig hvis transportsystemet er tilgjengelig og kan brukes ved behov. Transportsystemet omfatter transportmidlene (buss, båt, tog, bil etc.) og infrastrukturen (vegnett med fortau, gang- og sykkelveier, parkeringsplasser, terminaler, holdeplasser og kaier med faste installasjoner som automater og lignende). Fylkesdelplanen inneholder tiltak på flere felt, men hovedvekten er lagt på kollektivtrafikken. Alle elementer i transportsystemet må ha universell utforming for at hele reisekjeden skal kunne sies å være godt tilrettelagt. Dette krever helhetstenkning på tvers av ulike forvaltningsnivå og sektorer.

Universell utforming av kollektivtrafikken setter krav til utforming av:

- Informasjon før og under reisen
- Atkomst til og fra holdeplass/terminal
- Holdeplass/stasjon/terminal
- Billetteringssystem
- Transportmiddel
- Utføring av transporttjenestene

Eksempel på nedfellbar rampe i buss for rullestoler, barnevogner, rullator etc.

2.5.2. Status og utfordringer

I Rogaland arbeides det aktivt med å forbedre standard og tilgjengelighet på transportmateriellet. Nyere transportmidler holder en høy standard. Det er allerede en relativt høy andel nye busser i trafikk i bynære strøk, og disse fyller kravene i EU's bussdirektiv (lavgulv, kontrastmerking etc.)

Nye hurtigbåter (4 stk. i 2007) og nye ferjer vil også tilfredsstillere krav stilt i EUs båtdirektiv.

Nyere togsett på Sørlandsbanen/Jærbanen har forbedret tilgjengelighet.

Selv om det er oppnådd betydelige forbedringer på dette feltet, er det fortsatt mye å ta tak i. På turbusser og på litt eldre transportmateriell, særlig på ferjer og busser i distriktene og gamle regiontog, er det fremdeles problemer knyttet til av- og påstigning og tilgang til heis og toaletter. I tillegg er det ofte dårlig merking og dårlig tilgang til informasjon, og det er lite plass til manøvrering av rullestol.

Når det gjelder infrastruktur, er forholdene svært varierende. Det er mange forskjellige løsninger og ujevn standard på gangveier og fotgjengerfelt. Det samme gjelder for knutepunkt som terminaler, stasjoner, holdeplasser og parkeringsløsninger osv. Gatebelegning i sentrumsområder kan være ujevn (for eksempel brostein). Billett- og parkeringsautomater kan være vanskelige å benytte. Mange steder er vedlikeholdet dårlig. Dette hemmer allmenn bruk.

God kontrastbruk er viktig hjelpemiddel for mange synshemmede. Dette eksemplet er hentet fra hurtigbåten Fjordkatt.

Det er åpenbare behov for bedre løsninger og en større grad av standardisering i utformingen. Bedre løsninger innebærer blant annet at offentlige uterom, terminaler og holdeplasser utformes uten for bratt stigning, med små nivåforskjeller, hensiktsmessig belegning, bevisst bruk av ledelinjer og belysning, og tilrettelagt informasjon og merking. Å sikre bedre løsninger for eksisterende gangveier, fotgjengerfelt og holdeplasser, vil innebære et omfattende volum av tilretteleggingstiltak.

Det er flere aktører som har ansvar for utforming, drift og vedlikehold av infrastruktur og transportmidler. Alle disse har et særskilt ansvar for å bidra til helhetlige reisekjeder og for å gjennomføre tiltak på sitt område. Det er imidlertid avgjørende at tiltak i de ulike sektorene samordnes for å unngå brudd i reisekjeden.

Hovedutfordringer i det videre arbeidet vil være:

- Tilrettelegging av hele reisekjeden for alle grupper, det vil si gode løsninger på infrastruktur og transportmiddel.
- Øke kompetansen hos de som planlegger og gjennomfører løsningene, og hos de som utøver transporttjenestene.
- Brukermidvirkning.
- Bruk av nasjonale, standardiserte løsninger.
- Økonomi

2.5.3. Nasjonale og regionale mål og regelverk

Nasjonal transportplan 2006-2015 legger vekt på at universell utforming skal ligge til grunn i utforming av infrastruktur, ved tildeling av transportløyver og ved offentlig kjøp av transporttjenester. Ved behandlingen vedtok Stortinget et femte hovedmål i transportpolitikken: "Eit transportsystem som er tilgjengelig for alle og eit transporttilbod som gjer det mogleg for alle å leva eit aktivt liv". Meldingen introduserer blant annet et nytt program for økt tilgjengelighet i kollektivsystemet - "BRA-programmet" (Bedre infrastruktur, Rullende materiell, Aktiv logistikkforbedring). Det er utarbeidet en handlingsplan for BRA for perioden 2006-2009 med konkretisering av virkemidler og tiltak.

Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet inneholder også andre tiltak på transportområdet, deriblant økning av tilskuddsmidler og innføring av nye normer og kravspesifikasjoner.

Fylkesdelplan for samferdsel i Rogaland (2004-2015) har som mål å øke tilgjengeligheten på veg- og gangnettet og i det ordinære kollektivsystemet, herunder terminaler og holdeplasser. Dette skal oppnås gjennom å innarbeide tilgjengelighetshensyn i alle planer for utbygging og drift, sikre at materiell og nye anlegg får tilfredsstillende tilgjengelighetsstandard, videreføre og styrke arbeidet med tilretteleggingstiltak, og øke innsatsen med å tilrettelegge holdeplasser og terminaler.

2.5.4. Statens, fylkeskommunens og kommunenes ansvar og roller

Staten har et overordnet ansvar i forhold til utarbeiding av standardiserte løsninger og utarbeiding av forskrifter og implementering av direktiver i regelverket. Staten har også ansvar for å tilrettelegge riksvegferjedriften, togtrafikken og flytrafikken for alle brukere. Det overordnede vegnettet med tilhørende terminaler og holdeplasser er også et statlig ansvar.

Fylkeskommunen har det regionale planansvaret for utvikling av samferdsel i Rogaland. I tillegg til å ha ansvar for tilrettelegging knyttet til fylkesvegnettet, har fylkeskommunen ansvar for den lokale kollektivtrafikken. Det er etablert et eget

foretak kalt "Kolumbus" som står for daglig utvikling og drift av kollektivtransporttjenestene.

"Kolumbus" har utarbeidet en egen handlingsplan for universell utforming, der det blant annet settes krav til standard for kollektivtrafikken framover. Siden 1988 har fylkeskommunen brukt ca. 30 mill. kroner til gjennomføring av særlige tilretteleggingstiltak i kollektivtransportsystemet.

Rogaland fylkeskommune har også ansvaret for transporttjenesteordningen for funksjonshemmede (TT-ordningen). Denne ordningen er et tilbud til de som er sterkt forflytningshemmede og som ikke kan nytte busstilbudet. Ordningen har ca 6000 aktive brukere i Rogaland.

Kommunene har ansvar for å øke tilgjengeligheten for alle på det kommunale vegnettet. Det innebærer også ansvar for holdeplasser, kaier, gang-/sykkelveger og offentlige gaterom.

2.5.5 Mål / strategier / tiltak

Mål 1: I Rogaland skal transportmateriell som nyttes i offentlige ruter tilfredsstillende krav til universell standard innen 2010.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Fremme universell utforming gjennom kjøp- og konsesjonsprosesser.	Sette vilkår med krav om universell utforming ved tildeling av konsesjoner.	Staten, fylkeskommunen.
	Stille krav om universell utforming av materiell ved kjøp av transporttjenester.	
Ta eldre materiell ut av drift eller oppruste det betydelig.	Sørge for at busser og båter tilfredsstillende nye standardkrav som sikrer god tilrettelegging, deriblant laventré, heis/rampe der det er nivåsprang, festeanordning for rullestol og barnevogn, lett tilgang til personlig assistanse, kontrastmerking, visuell informasjon og sanntidsinformasjon med lyttemulighet.	Statens vegvesen, fylkeskommunen.
	Erstatte alt togmateriell i Rogaland som ikke har laventré-adkomst.	NSB.
Evaluere nyere materiell.	Utarbeide tempoplan for oppgradering av materiellet. Evaluere ferjer og hurtigbåter etter 2 års bruk.	Staten, fylkeskommunen (innen 2008). Statens vegvesen,
Øke kompetansen om universell utforming hos planleggere, innkjøpere, operatørselskap m.m.	Gjennomføre opplæring av planleggere, innkjøpere og andre som tilrettelegger transportløsninger i fylket.	Staten, fylkeskommunen.
	Utarbeide standardløsninger mht. universell utforming der dette ikke finnes, f.eks. informasjon, merking og muligheter for assistanse.	Staten, brukerorganisasjoner.
Sikre økonomiske rammer til gjennomføring.	Etablere ordning med tilskudd til særlige tilretteleggingstiltak /videreføring.	Staten, fylkeskommunen.

Mål 2: Alle offentlige transporttjenester skal utføres på en måte som ivaretar universell utforming.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kompetansen hos personell som utfører offentlige transporttjenester.	Gjennomføre kurs for utøvende personell med vekt på utførelsen av transporttjenestene i forhold til ulike brukergrupper.	Staten, fylkeskommunen (kontinuerlig).
Bedre tilgangen til informasjon før og under reisen.	Innføre sanntidsinformasjon på transportmidler og transportknutepunkt.	Staten, fylkeskommunen.
	Gjøre tilgjengelig informasjon om materiell-standard, f.eks. bussavganger med tilrettelagt materiell.	Fylkeskommunen (innen 2008).

Eksempel på ledelinje fra et gatemiljø i Kina. Men med innlagte snublefeller!

Mål 3: Prinsippene for universell utforming skal ligge til grunn ved planlegging og bygging av ny infrastruktur.

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Øke kompetansen blant planleggere og saksbehandlere.	Gjennomføre kurs om universell utforming for planleggere og saksbehandlere.	Staten, fylkeskommunen, kommunene (kontinuerlig).
Benytte standardiserte løsninger for å sikre gjenkjennelighet.	Utarbeide standardkrav til universell utforming for infrastruktur og omkringliggende områder der dette ikke foreligger (f.eks. informasjon, parkeringsløsninger)	Staten, brukerorganisasjoner (kontinuerlig).
Prinsippene om universell utforming legges til grunn ved utforming og vedlikehold av gatenett.	Utforme gangbaner med trygg og enkel atkomst, gode kryssingsmuligheter, sklisikker jevn belegning, belysning og hvilemuligheter.	Statens vegvesen, fylkeskommunen, kommunene.
Prinsippene om universell utforming legges til grunn ved utforming og vedlikehold av holdeplasser/ terminaler.	Gi transportknutepunkt en trygg og logisk utforming, med bl.a. ledelinjer, belysning, gode standardiserte løsninger for informasjon, billettering og merking, slak stigning, forenkling av ombord- og ilandstigning, hvilemuligheter og tilgang til toalett uten reduserte åpningstider.	Avinor, Statens vegvesen, Jernbaneverket, fylkeskommunen, kommunene, havnedistriktene.
Tilrettelegge parkering	Utarbeide standard for parkering som sikrer god tilrettelegging for de som trenger det, uavhengig av eierforhold. Minst 5 % av P-plassene må ha romslig utforming, god lokalisering og merking, og enkel automatbetjening.	Staten, kommunene.
Fremme universell utforming i innkjøpsprosesser.	Stille krav om universell utforming ved kjøp av ulike tjenester (planlegging, bygging og drift)	Staten, fylkeskommunen, kommunene.
Ta ny teknikk og nye hjelpemidler i bruk.	Prøve ut nye tekniske løsninger (herunder IKT) for å bedre tilgjengeligheten for grupper med særlige behov.	Staten, fylkeskommunen.

Mål 4: I Rogaland skal infrastrukturen tilfredsstillende prinsippene for universell utforming innen 2019

Strategi	Tiltak	Ansvar/frist
Få fram bedre informasjon om status og utfordringer mht. eksisterende infrastruktur.	Gjennomføre kartlegging av infrastruktur, med hovedvekt på terminaler, holdplasser med omkringliggende områder og gatenett i sentrumsområder.	Staten, fylkeskommunen, kommunene (innen 2009).
	Utarbeide handlingsplan som tydeliggjør tempo i oppgradering av infrastrukturen.	Staten, fylkeskommunen, kommunene (innen 2010).
Gjennomføre gode eksempler på opprusting av infrastruktur.	Foreta opprusting av minst ett knutepunkt for kollektivtrafikken i hver region, én hovedstrekning for kollektivtrafikken i hver kommune, og én gangstrekning i hvert sentrumsområde.	Staten, fylkeskommunen, kommunene (innen 2009).
Gjennomføre oppgradering av eksisterende infrastruktur og vedlikehold.	Foreta nødvendig strekningsvis oppgradering for å tilfredsstillende krav til universell utforming.	Staten, fylkeskommunen, kommunene.
	Sørge for tilfredsstillende vedlikehold.	
Sikre økonomiske ressurser til oppgradering av infrastrukturen.	Etablere egen budsjettpost med ressurser til rehabilitering av eksisterende infrastruktur.	Staten, fylkeskommunen, kommunene.

Ledelinjer fra hurtigbåtterminalen i Stavanger til hurtigbåtene.

OPPFØLGING AV FYLKESDELPLANEN

3.1. MÅL OG TILTAK

Fylkesdelplanen inneholder en lang rekke mål og tiltak innenfor flere samfunnsområder, beskrevet i del 2. Ansvar for gjennomføring av tiltakene er fordelt på fylkeskommunen, kommuner, statsetater, organisasjoner og bedrifter. For å gjennomføre planen, vil det være behov for et betydelig arbeid med informasjon, opplæring, etablering av nettverk, oppfølging og evaluering.

Fordi arbeid med universell utforming er forholdsvis nytt i mange etater, og fordi ansvaret for gjennomføring av tiltak i fylkesdelplanen er så vidt spredt, er det behov for å definere på hvilken måte fylkeskommunen skal utføre sitt ansvar for koordinering og oppfølging av planen. Det foreslås at Fylkesrådet for funksjonshemmede skal ha en sentral rolle i å lede oppfølgingen. Til å koordinere forumets arbeid vil det være behov for en egen prosjektleder, i tillegg til administrative ressurser i de enkelte seksjoner, dersom en skal oppnå de mål som fylkesdelplanen setter. Det foreslås derfor at det opprettes en egen stilling til dette formålet.

Mål: Rogaland fylkeskommune skal være en pådriver for å øke kunnskapnivået om universell utforming i fylket, og for å bidra til økt grad av universell utforming på alle samfunnsområder.

Strategi	Tiltak	Ansvar
Tydeliggjøre universell utforming innad i fylkeskommunen og overfor samarbeidspartnere.	Ansatte en prosjektleder for oppfølging av tiltak i fylkesdelplanen.	Fylkeskommunen.
	Markere universell utforming som overordnet mål i fylkesplanen og i Regionalt Utviklingsprogram (RUP).	Fylkeskommunen, fylkesmannen.
	Formidle erfaringer og gode eksempler på universell utforming fra pilotkommuner og andre.	Fylkeskommunen, kommunene.
Koordinere gjennomføring av fylkesdelplanen i samarbeid med kommunene, statsetater, organisasjoner og andre.	Fylkesrådet for funksjonshemmede gis i oppgave å koordinere gjennomføringen av fylkesdelplanen.	Fylkeskommunen.
Utveksle erfaringer nasjonalt og internasjonalt.	Vurdere internasjonalt samarbeid på universell utforming (inter-reg.).	Fylkeskommunen.

3.2. KOSTNAD OG NYTTE

Fylkesdelplanen har et høyt ambisjonsnivå, og gjennomføringen av planen innebærer klart økonomiske konsekvenser for de berørte aktørene. Det vil være nødvendig å sette av nye midler i de kommende fylkeskommunale og kommunale budsjettene for å ta tak i de oppgavene som er prioritert i planen. Samtidig vil tiltakene som er beskrevet utvilsomt gi samfunnsøkonomisk nytte.

Det er ikke gjort noe forsøk på å tallfeste kostnader og nytteeffekt. Det vises til NOU 2005:8, som inneholder en vurdering av kostnader og nytte ved innføring av forbud mot diskriminering, plikt til generell tilrettelegging, og plikt til universell utforming av bygg, anlegg og uteområder rettet mot allmennheten. Utredningen baserer seg på at det er umulig å unngå økonomiske forpliktelser dersom diskriminering skal unngås.

For nye bygg og anlegg handler det om å sikre gode løsninger som er nødvendige for noen og bra for alle. Dette behøver ikke alltid å koste ekstra. Her kan bevisst utforming, planlegging og gjennomføring sikre god tilgjengelighet med alle de positive effekter det har. Redusert behov for spesielløsninger kan også gi god samfunnsøkonomi.

Kostnadene ved å gjennomføre opprustingstiltak av bl.a. eksisterende bygg og infrastruktur kan være betydelige. Men også her gjelder at gevinst i form av bedre livskvalitet, redusert behov for særskilte tiltak, og større kvalitet og sikkerhet i bruk, kan ha stor økonomisk nytteverdi.

Bedre tilgjengelighet gir dessuten bedre levekår for mange mennesker, og større muligheter til å delta i samfunnslivet - innen utdanning, arbeid, bolig, service og rekreasjon. I tillegg kommer verdien av redusert diskriminering i samfunnet.

Trapper med dårlig kontrast er farlige snublefeller ikke bare for synshemmede.

3.3. RETNINGSLINJER

3.3.1. Generelt

- Universell utforming skal være en førende strategi i all fysisk planlegging.
- Det skal legges til rette for brukervedvirkning på alle nivå for å identifisere problemer og kvalitetssikre løsninger.
- Alle kommuneplaner skal ha bestemmelser med krav om universell utforming.
- Bestemmelser med krav om universell utforming skal innarbeides i alle regulerings- og bebyggelsesplaner der dette er relevant.
- I kommuneplanene avsettes tilstrekkelig areal for innbyggere som har behov for spesielt tilrettelagte boliger.
- Ved forvaltning av offentlige tilskuddsmidler, bør søknader som tilfredstiller universell utforming prioriteres.
- Ansvarlige myndigheter bør etablere årlige rapporter om hvordan arbeidet med universell utforming følges opp innenfor de respektive ansvarsområder.

3.3.2. Kunnskap og kompetanse

- Nye undervisningsbygg skal planlegges og bygges etter prinsippene om universell utforming. Dette gjelder både for grunnskole, videregående skole og universitet/høgskole.
- Ved innkjøp av nytt læremateriell skal det sørges for samtidig tilgang på tilrettelagte versjoner (lydbok/ punktskrift/ digital versjon), eventuelt annen form for samtidig tilrettelegging.
- Ved utarbeidelse av lokale og sentrale læreplaner, bør universell utforming integreres i aktuelle fellesfag og fagretninger.

3.3.3. Bygg og anlegg

- Kommunene skal gjennom byggesaksbehandlingen etterse at krav til universell utforming er fulgt.
- I planer for forvaltning og tilrettelegging av kulturminner bør det inngå vurderinger av hvordan og i hvilken grad kulturminner kan gjøres tilgjengelige for alle.
- Det bør også tilstrebnes å unngå bruk av allergifremkallende byggevarer og øke bruken av allergivennlige og miljøvennlige produkter.

3.3.4. Uteområder, friluftsliv og reiseliv

- Ved anlegging eller rehabilitering av friområder, lekeplasser, ball-løkker og andre uteområder rettet mot allmennheten, skal prinsippene for universell utforming legges til grunn.
- Kommunale planer skal sikre et tilstrekkelig antall friluftsliv-, kultur- og naturområder av ulik karakter.
- Ved bygging eller rehabilitering av bygg og anlegg innen reiselivsbransjen, skal prinsippene for universell utforming legges til grunn.

3.3.5. Informasjons- og kommunikasjonsteknologi

- Ved etablering eller oppgradering av offentlige tjenester på nett, skal det tilrettelegges for at alle brukergrupper kan benytte tjenesten ved at det innarbeides fleksibilitet med hensyn til bruk av skrift/størrelse/farger, tale etc.).
- Ved etablering eller oppgradering av offentlige etaters nettsider, skal Norge.no's kvalitetskriterier legges til grunn.
- Ved planlegging av nye, publikumstilgjengelige IKT-løsninger i offentlige bygg, skal prinsippene om universell utforming legges til grunn.
- Ved etablering av automater for selvbetjening, bør det ikke benyttes utstyr med touch screen uten at det etableres tilgang til likeverdige alternativer.

3.3.6. Samferdsel

- Ved planlegging innen samferdselssektoren skal det tilrettelegges for samarbeid mellom ulike etater og nivåer for å bidra til at hele reisekjeden blir universelt utformet, dvs. både atkomst, parkering, infrastruktur, transportmidler og holdeplasser.
- Standardiserte løsninger skal legges til grunn for å oppnå gjenkjennelighet i utforming av kryssingspunkt, holdeplasser, ledelinjer, merking m.m.
- Ved opplæring av personell, skal det legges spesiell vekt på hvordan gjennomføringen av transporttjenester kan utføres for å bedre forholdene for grupper med spesielle behov.

LITTERATUR OG LINKER

Generelt

- FNs standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming.
www.fn.no
- Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne.
www.odin.dep.no
- T-5/99 B. Tilgjengelighet for alle. Rundskriv om sikring av tilgjengelighet ved bruk av plan- og bygningsloven.
www.odin.dep.no
- St.meld. nr. 40 (2002 - 2003): Nedbygging av funksjonshemmende barrierer.
www.odin.dep.no
- NOU 2005:8: Likeverd og tilgjengelighet. Rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne.
www.odin.dep.no
- Statens råd for funksjonshemmede.
www.srff.dep.no
- Deltasenteret: Statens kompetansesenter for deltakelse og tilgjengelighet:
www.shdir.no/deltasenteret
- Fylkesplan for Rogaland 2006 - 2009.
www.rogfk.no

Kunnskap og kompetanse

- Opplæringsloven.
www.lovddata.no
- Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.
www.lovddata.no
- St. meld. 30 (2003-2004) Kultur for læring.
www.odin.dep.no
- Kunnskapsløftet. Nett-tjeneste fra Kunnskapsdepartementet om kunnskapsløftet.
www.odin.dep.no
- Skolen for alle. Nett-tjeneste som gir informasjon om tilpasset og inkluderende opplæring i skolen.
www.skolenettet.no
- "Forskning om tilpasset opplæring". Forskningsrapport fra Høgskulen i Volda og Møreforskning.
www.utdanningsdirektoratet.no

Bygg og anlegg

- "Bygg for alle. Temaveiledning om universell utforming av byggverk og uteområder" fra Statens Bygningstekniske etat og Husbanken.
www.be.no
- "Tilgjengelighetsmal bygninger og uteområder" fra Deltasenteret.
www.shdir.no/deltasenteret/

Uteområder, friluftsliv og reiseliv

- St.meld. nr. 16 (2002-2003): Resept for et sunnere Norge.
www.odin.dep.no
- DN-utredning 2003-4. "Friluftsliv for funksjonshemmede".
www.dirnat.no
- "Kom deg ut". Brosjyre over friluftsområder i Rogaland og Sunnhordland med merking av tilgjengelighet for rullestol.
www.friluftsradetvest.no
- "Hotell for alle". Brosjyre fra Deltasenteret med råd om utforming av tilgjengelige møterom og hotell.
www.shdir.no/deltasenteret/
- "Tilgjengelige turistmål". Fakta-ark fra Standard Norge og Deltasenteret. Sjekkpunktliste for vurdering av tilgjengelighet til reiselivsmål.
- "Dra te' sjøs!" Hefte fra Norges Handikapforbund Agder med ideer og råd for å ferdes i skjærgården.

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi

- Norge.no: Inneholder kvalitetsmerking av offentlige nettsteder etter tilgjengelighetsgrad.
www.norge.no
- eNorge 2009: Regjeringens plan for utnyttelse av IKT.
www.odin.dep.no
- Tilgjengelige nettsteder: Deltasenterets veileder for produksjon av tilgjengelige og fleksible nettsteder.
www.shdir.no
- Selvbetjening for alle?: Deltasenterets veileder for innkjøp, tilpasning og utplassering av selvbetjente automater.
www.shdir.no

Samferdsel

- St.meld. nr. 24 (2003-2004) Nasjonal transportplan 2006-2015.
www.odin.dep.no
- Handlingsplan for tilgjengelighetsprogrammet BRA 2006-2009.
www.odin.dep.no
- Håndbok 017. Veg- og gateutforming. Statens vegvesen (Ny versjon ventes å komme i løpet av 2007)

VEDLEGG

5.1 UNIVERSELL UTFORMING

5.1.1. Framveksten av idéen og konseptene

Begrepet "universal design" antas å ha oppstått på 1980-tallet blant amerikanske produktdesignere. De grunnleggende data for funksjonalitet, som rekkevidde, høyde, gripestyrke, mål på hender m.v., hadde til da vært basert på gjennomsnittsbetraktninger. En del designere så at dette var for snevert og ønsket et bredere grunnlag for å vurdere funksjonalitet, og for å skape gode produkter som var enkle å bruke.

I forlengelsen av arbeidet med tilgjengelighetsproblematikk og barrierefrie løsninger i byggverk, oppsto det et behov for begreper og konsepter som kunne omfatte alle mennesker, og som kunne være dekkende innen design og arkitektur, men også innenfor juridiske, økonomiske og sosiale problemstillinger. Det var på denne tiden klart at mange produkter og tilgjengelighetsløsninger var dårlig utformet og spesielle, og dermed også stigmatiserende. Tilgjengelighetsløsninger ble med rette kritisert for å bryte med god arkitektur og design, og var derfor uønsket av alle andre enn grupper med særlige behov.

Blant arkitekter, designere og samfunnsplanleggere fantes likevel dem som mente at tilgjengelighet og brukbarhet for flere kunne og burde skapes som et alminnelig tilbud, i stedet for særløsninger. De så for seg at slike løsninger da ville bli billigere, penere og mer brukbare for alle.

5.1.2. Hovedprinsippene for universell utforming

Ved "Center for Universal Design" ved North Carolina State University ble det på 1990-tallet gjort en serie evalueringer av produkter, bygninger og bygningselementer. Hensikten var å utvikle funksjons- og ytelseskrav til produkter og byggverk, slik at de kunne være brukbare for et bredt spekter av personer med ulike forutsetninger. Deretter satte senteret sammen en arbeidsgruppe med industri-designere, arkitekter og omgivelsesforskere for å utvikle prinsipper for universell utforming. Prinsippene skulle kunne brukes både til evaluering og til utvikling, i utdanning og informasjonsarbeid, uavhengig av designdisiplin.

Arbeidet resulterte i en definisjon av begrepet og utforming av sju prinsipper for universell utforming. Prinsippene er gjengitt nedenfor:

Like muligheter for bruk

Definisjon: Utformingen skal være brukbar og tilgjengelig for personer med ulike ferdigheter.

Retningslinjer:

- Gi alle brukergrupper samme muligheter til bruk - alltid like løsninger når det er mulig, likeverdige hvis likhet ikke er mulig.
- Unngå segregering og stigmatisering av brukere.
- Muligheter for privatliv, sikkerhet og trygghet skal være tilgjengelig for alle.
- Gjøre utformingen tiltalende for alle brukere.

Fleksibel i bruk

Definisjon: Utformingen skal tjene et vidt spekter av individuelle preferanser og ferdigheter.

Retningslinjer:

- Muliggjøre ulike valg av metoder for bruk.
- Skal tjene både høyre- og venstrehåndsbruk.
- Lette brukerens nøyaktighet og presisjon.
- Muliggjøre ferdigheter som samsvarer med brukerens tempo.

Enkel og intuitiv i bruk

Definisjon: Utformingen skal være lett å forstå uten hensyn til brukerens erfaring, kunnskap, språkferdigheter eller konsentrasjonsnivå.

Retningslinjer:

- Eliminere unødvendig kompleksitet.
- Være i overensstemmelse med brukerens forventninger og intuisjon.
- Tjene et vidt spekter av lese-, skrive- og språkferdigheter.
- Arrangere informasjonen konsist i forhold til viktighet.
- Muliggjøre effektive og raske tilbakemeldinger i løpet av utførelsen og etter at oppgaven er utført.

Forståelig informasjon

Definisjon: Utformingen skal kommunisere nødvendig informasjon til brukeren på en effektiv måte, uavhengig av forhold knyttet til omgivelsene eller brukerens sensoriske ferdigheter.

Retningslinjer:

- Bruke forskjellige måter (bilde, verbal, taktil) for en bred presentasjon av essensiell informasjon.
- Muliggjøre kontraster mellom essensiell informasjon og deres omgivelser.
- Maksimere "lesbarheten" av essensiell informasjon.
- Muliggjøre kompatibilitet med forskjellige typer teknikker og innretninger, til bruk for mennesker med sensoriske begrensninger.

Toleranse for feil

Definisjon: Utformingen skal minimalisere farer og skader som kan gi ugunstige konsekvenser, eller minimalisere utilsiktede handlinger.

Retningslinjer:

- Arrangere elementene på en slik måte at en minimaliserer farer og feil; mest brukte elementer, mest tilgjengelige; farlige elementer elimineres, isoleres eller skjermes.
- Sørge for advarsel om farer og feil.
- Sørge for anordninger for feilsikkerhet.
- Ikke oppmuntre til utilsiktede handlinger på områder som krever årvåkenhet.

Lav fysisk anstrengelse

Definisjon: Utformingen skal kunne brukes effektivt og bekvemt med et minimum av besvær.

Retningslinjer:

- Tillate brukeren å opprettholde en nøytral kroppsstilling.
- Bruke rimelig betjeningsstyrke.
- Minimalisere gjentakende handlinger.
- Minimalisere vedvarende fysisk kraft.

Størrelse og plass for tilgang og bruk

Definisjon: Hensiktsmessig størrelse og plass skal muliggjøre tilgang, rekkevidde, betjening og bruk, uavhengig av brukerens kroppstørrelse, kroppsstilling eller mobilitet.

Retningslinjer:

- Muliggjøre en klar synslinje til viktige elementer for både sittende og stående brukere.
- Bekvem rekkevidde til alle komponenter for sittende og stående brukere.
- Muliggjøre variasjoner i hånd- og gripestørrelse.
- Tilrettelegge nok rom for bruk av hjelpemidler og personlig assistanse.

5.1.3. Begrepet universell utforming

Begrepet og strategien universell utforming er etter hvert blitt et kjent begrep for mange. I Norge inngår denne strategien allerede i flere lover og planlegges innført i flere. Dette samt at det finnes flere definisjoner av begrepet har ført til økt behov for konkretisering av innholdet. Miljøverndepartementet har arbeidet med et grunnlagsdokument som skal definere og forklare universell utforming. Intensjonen med et slikt dokument er å oppnå en felles forståelse av begrepet i Norge som grunnlag for bruk i offentlige dokumenter, faglig utvikling og informasjon.

Over tid når praktisk erfaringene blir større på universell utforming kan forståelse av hva det omfatter bli endret. Men grunnforståelsen av begrepet vil trolig bestå.

Nedenfor gjengis et foreløpig utkast av grunnlagsdokumentet for universell utforming. Dokumentet er utviklet på grunnlag av høringsutkastet og av tilbakemeldinger og innspill fra statsetater, faginstitusjoner, organisasjoner og enkelte departement. Det presiseres at dokumentet ikke er endelig vedtatt, og at det kan oppstå endringer før endelig vedtak. Det er foreløpig noe uavklart på hvilken måte dokumentet skal utgis, men miljødepartementet satser på å få det utgitt i løpet av 2007.

Universell utforming

Universell utforming er en strategi for planlegging og utforming av produkter og omgivelser for å oppnå et inkluderende samfunn med full likestilling og deltakelse for alle².

Universell utforming defineres som:

Universell utforming er utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming.^{3,4}

Universell utforming er en normativ strategi som gir grunnlag for å konkretisere utforming av kvaliteter i produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle på en likestilt måte.

Universelt utformede løsninger skal være gode totalt sett. Universell utforming skal fungere sammen med andre samfunnsmessige mål og inngå som en integrert del av helhetlig utforming.

Et hovedsiktemål med universell utforming er å oppnå likestilling og deltakelse for personer med nedsatt funksjonsevne ved å fjerne eksisterende funksjonshemmende

barrierer og hindre at nye oppstår⁵. Begrepet universell utforming innebærer en ny tenkning og inneholder et sterkere likestillingskrav enn det som ligger i begrepet tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne. Mens tilgjengelighet for funksjonshemmede kan oppnås gjennom spesielle løsninger, forutsetter universell utforming at hovedløsningen skal imøtekomme alle brukerbehov.

Utforming forstås her som en fellesbetegnelse på alle arbeidsprosesser som er involvert i utformingen av omgivelsene. Det inkluderer samfunnsplanlegging, arealdisponering, arkitektur, konstruksjon, produktutvikling med videre.

Nærmere om universell utforming – utdyping av definisjonen

- produkter og omgivelser

Universell utforming har anvendelse for produkter og omgivelser og gjelder for alle sektorer og fagområder. Kravene til omgivelser omfatter de fysiske og tekniske omgivelsene som utformes av mennesker.

Produkter omfatter også produkter og programvare innen informasjons- og kommunikasjonsteknologi og produkter som anvendes i tjenesteyting. Krav til universell utforming på tjenestesektoren knyttes til de fysiske og tekniske betingelsene for tilgang til eller bruk av den aktuelle tjenesten.

- på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker

Formuleringen "brukes av alle mennesker" gjelder i utgangspunktet uten unntak. Omgivelser og produkter utformes slik at de kan brukes av mennesker i alle aldersgrupper og med ulike ferdigheter, kapasitet og funksjonsevne. Forhold som angår bevegelse, syn, hørsel, forståelse og miljø (astma/allergi) er sentrale.

- i så stor utstrekning som mulig.

En viktig egenskap ved strategien universell utforming er at den peker mot stadig bedre løsninger. Universell utforming er en innovativ strategi. Teknologi, kunnskap og holdninger er i rask utvikling. Den dynamiske tenkingen i universell utforming reflekterer behovet for kontinuerlig vurdering av nye muligheter for å redusere begrensningene.

Det kan ligge begrensninger i mulighetene for å utforme produkter og omgivelser slik at de kan brukes av alle. Begrensningene vil kunne ligge i foreliggende kunnskap, teknologiutvikling, tilgangen på produkter og løsninger, og praktiske og formelle betingelser.

Universell utforming kan møte motstridende hensyn i lovtekster. Det kan gjelde verne- og sikkerhetshensyn. I disse tilfellene vil det være aktuelt å finne løsninger som, så langt som mulig, tilfredsstiller kravet om universell utforming.

- uten behov for tilpassing og en spesiell utforming.

Formuleringen presiserer at hovedløsningen som lages skal kunne brukes av alle.

Det forutsettes i presiseringen at det i hovedløsningen skal tas hensyn til bruk av tekniske hjelpemidler til personlig bruk som rullestol, høreapparat mv.

Det skal derimot ikke være behov for etterarbeider for å gjøre løsningen brukbar for enkeltgrupper. Det skal heller ikke utformes separate løsninger for funksjonshemmede, og løsningen skal ikke signalisere at den er utformet spesielt for personer med nedsatt funksjonsevne. Spesielløsninger som har til hensikt å kompensere for at de generelle løsningene ikke er utformet for alle, f. eks trappeheis, skal unngås.

Dersom spesielløsninger eller spesielle tekniske innretninger må anvendes for at løsningen skal kunne brukes av alle, må hovedløsningen utformes slik at den fungerer sammen med eller i samspill med spesialutstyret.

Samfunnsutviklingen går i retning av at funksjoner som betjenes av mennesker automatiseres. Der det brukes selvbetjente løsninger må universell utforming legges til grunn, uten at en utelukker personlig service og assistanse.

Universell utforming og andre forhold

Forholdet til andre samfunns mål

På en rekke områder underbygger universell utforming andre samfunns mål. Dette gjelder blant annet bærekraftig utvikling, miljø, mangfold, sikkerhet, brannsikkerhet, estetikk mv. Det må tilstrebes at alle disse samfunns målene fungerer sammen med universell utforming.

Universell utforming underbygger en bærekraftig utvikling, spesielt gjennom den sosiale dimensjonen av bærekraftsbegrepet.

Estetisk utforming kan bidra til gode løsninger. Gjennomført bearbeiding av estetikken er viktig for produktet eller anlegget i seg selv og kan tjene til å alminneliggjøre tilgjengelighets- og brukbarhetskvalitetene i løsningene.

Utviklingsprosesser og oppfølging

Universell utforming er en strategi som stiller krav til planlegging, oppfølging, gjennomføring og evaluering. Gode medvirkningsprosesser er viktige for å involvere mangfoldet av brukere og er en grunnleggende del av samfunns målet om demokratiske prosesser. Universell utforming fordrer ikke grunnleggende nye arbeidsprosesser, men peker mot behovet for bred deltakelse fra brukerorganisasjoner og brukere med ulik brukerkompetanse. Funksjonshemmedes erfaringskompetanse er viktig.

Enkle oppgaver hvor det eksisterer gode og anerkjente løsninger og standarder vil ikke uten videre gi behov for medvirkning. Komplekse oppgaver, planlegging etter plan- og bygningsloven, arbeider med nyutvikling og konkretisering av universell utforming vil stille større krav til bred medvirkning for å sikre gode og allmenngyldige løsninger.

Universell utforming fordrer presisjon ved utforming, drift og vedlikehold. Marginene for feil er små, og feil utførelse og manglende vedlikehold kan føre til at den inkluderende kvaliteten for brukerne forsvinner. Drift og vedlikehold av gatemiljøet vil kreve presisjon både sommer og vinter.

² *Eksempler på denne tilknytningen er FN-konvensjonen om funksjonshemmedes rettigheter og utredningen om norsk diskriminerings- og tilgjengelighetslov (NOU 2005: 8 Likeverd og tilgjengelighet, Syseutvalgets innstilling)*

³ *Definisjonen er hentet fra Universell utforming over alt! Planlegging og utforming av uteområder, bygninger, transport og produkter for alle. Sosial- og helsedirektoratet Avdeling for levekår, Deltasenteret og Statens råd for funksjonshemmede, november 2003. Den er en direkte oversettelse av definisjonen fra The Center for Universal Design ved North Carolina State University: "Universal design is the design of products and environments to be usable by all people, to the greatest extent possible, without the need for adaptation or specialized design."*

⁴ *Definisjonen ble første gang formulert på norsk i Universell utforming. Planlegging og design for alle. Rådet for funksjonshemmede 1997. Her ble "og sammensetning av produkter" tilføyd for å understreke at universell utforming har relevans for mer enn enkelt produkter, for eksempel planlegging. Denne forståelsen er nå utviklet i Norge og tilføyelsen fjernet.*

⁵ *Med "nedsatt funksjonsevne" eller "funksjonsnedsettelse" menes at en kroppsdel eller en av kroppens fysiske eller kognitive funksjoner er tapt, skadet eller på annen måte nedsatt. "Funksjonshemming" oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon. Hovedutfordringen når det gjelder å nå målene om full deltakelse og likestilling er knyttet til samfunnets utforming. (Fra NOU 2005: 8 Likeverd og tilgjengelighet og NOU 2001:22 Fra bruker til borger).*

5.1.4. FNs standardreglement for like muligheter for mennesker med funksjonshemning

Standardreglernes formål og innhold

Standardreglene for like muligheter for mennesker med funksjonshemning ble vedtatt på FNs generalforsamling i 1993 og er utformet på grunnlag av de erfaringer som er gjort i løpet av FNs tiår for funksjonshemmede (1983-1992). Det politiske og moralske fundament for standardreglene bygger på de internasjonale bestemmelser om menneskerettighetene. Reglene er ikke bindende for medlemslandene, men er en moralsk og politisk forpliktelse fra statenes side om å iverksette tiltak for å sikre funksjonshemmede tilsvarende muligheter som andre mennesker. Standardreglene inneholder viktige prinsipper angående ansvar, handling og samarbeid. De påpeker områder som er av avgjørende betydning for livskvalitet og for å oppnå full deltaking og likestilling i samfunnet. Standardreglene er et redskap som funksjonshemmede og deres organisasjoner kan benytte ved utforming av politiske retningslinjer og tiltak.

Standardreglene:

- Bevisstgjøring
- Medisinsk behandling
- Rehabilitering
- Støtteordninger
- Tilgjengelighet
- Utdanning
- Arbeid
- Økonomisk og sosial trygghet
- Familieliv og personlig integritet
- Kultur
- Fritids- og idrettsaktiviteter
- Religion
- Informasjon og forskning
- Utforming av politikk og planlegging
- Lovgivning
- Økonomisk politikk
- Koordinering av arbeidet
- Funksjonshemmedes organisasjoner
- Opplæring av personell
- Nasjonal oppfølging og evaluering av program i gjennomføringen av standardreglene
- Teknisk og økonomisk samarbeid
- Internasjonalt samarbeid

5.2. GRUPPER MED SPESIELLE BEHOV

Innen universell utforming opererer en gjerne med fem hovedmålgrupper av personer med ulike funksjonsnedsettelser, i tillegg til barn og eldre. I noen situasjoner vil det være behov for å omtale eller målrette tiltak overfor en eller flere av disse gruppene. Nedenfor er hovedmålgruppene beskrevet, og det er gitt eksempler på hva som kan gjøres for å tilrettelegge for hver gruppe.

5.2.1. Bevegelseshemmede

Med bevegelseshemmede menes personer som bruker rullestol, som er avhengig av å gå med krykker, som har revmatisme, som har hjerteproblemer, eller som har nedsatt kraft i armer og bein. Bevegelseshemmede kan ha redusert evne til å bevege seg raskt, ha lengre reaksjonstid og nedsatt balanseevne. Noen har også bevegelsesvansker grunnet ukontrollerte bevegelser. Vanlige hjelpemidler for bevegelseshemmede er rullestol, krykker, stokk eller rullator.

Problemene for bevegelseshemmede er ofte at det fysiske miljøet både ute og inne inneholder hindringer som gjør det vanskelig å ta seg frem.

Store avstander mellom viktige besøkspunkter, bratte og smale gangveier og fortau, trapper og fortauskanter, vil lett skape problemer.

Hvordan bedre forholdene for bevegelseshemmede?

- Reserverte parkeringsplasser med tilstrekkelig størrelse i nærheten av aktivitetsområder eller inngang til bygninger. Langsgående parkeringsplasser er mer trafikksikkert dersom bilen har åpning for rullestol bak.
- Fast, sklisikkert dekke og begrenset helning mellom parkeringsplass og aktivitetsområde/inngang.
- Fast dekke og slake stigninger på gangstier og atkomstveier.
- Nedsenkede fortauskanter ved fotgjengeroverganger, ankomstsoner o.l. Høyde på 2,5 cm ivaretar også synshemmedes behov for orienteringshjelp. Nedsenkede terskler med avfasing.
- Hvileområder med sitteplasser og eventuelt bord.
- Trinnfrie inngangspartier.
- Hvis trapper: Alternativ trinnfri gangvei/rampe i direkte tilknytning til trappen for en mest mulig likestilt løsning.
- Rekkverk i full lengde og i to høyder ved alle trapper og ramper. Viktig for synshemmede at rekkverket starter og stopper eksakt på linje med første og siste trinn.
- Horisontalt plan under tak for rullestol foran og ved siden av inngangsdører.
- Unngå tunge dører. Automatisk døråpner for tyngre dører.
- God belysning (fordel også for synshemmede).
- Skilt i lesehøyde for både gående og sittende, og med plassering slik at en kan komme helt inntil for å lese.
- Toalett som er dimensjonert for rullestolbrukere i rimelig nærhet.

- Sklisikre gulv.
- Tilgjengelige skranke, telefoner og garderober.
- Unngå trange passasjer eller døråpninger.
- Tilstrekkelige snuarealer for rullestoler.
- Heis mellom alle etasjer, og med betjeningspanel i sittehøyde.
- Store knapper på døråpner og heisbetjening.

5.2.2. Synshemmede/orienteringshemmede

Synshemming er en fellesbetegnelse for ulik grad av nedsatt syn og blindhet. Både detalj- og orienteringssynet kan være redusert. Noen svaksynte kan lese stor skrift, mens andre er avhengig av punktskrift, informasjon på lyd, eller elektronisk utgave.

Synshemmede har ofte problemer med å orientere seg i omgivelsene, og derfor er det viktig at omgivelsene er enkelt og konsekvent utformet. Fysiske hindringer, uryddig utforming av bygninger og uteområder, samt forstyrrende lyder og andre sanseintrykk, kan gjøre det vanskelig å bevege seg på egen hånd.

Med orienteringshemmede menes personer som på grunn av sansetap, utviklingshemning eller ulike former for lesevansker har problemer med å orientere seg i det fysiske miljøet. Orienteringshemmede er ikke nødvendigvis synshemmet, men i praksis har begge gruppene tilsvarende behov. Blinde må orientere seg ved hjelp av andre sanser enn synet. Bruk av lyd, ledelinjer og andre følbare fysiske former er virkemidler som kan lette orienteringsmuligheten. Svaksynte kan i prinsippet gjøre seg nytte av de samme virkemidlene. I tillegg har svaksynte nytte av at detaljer i omgivelsene gjøres

Et rekkverk må ikke stoppe før man er på trygg grunn.

tydeligere ved hjelp av lys og kontraster i materialer og farger. Kontraster bør kunne oppfattes både visuelt og taktilt (følbart).

Hvordan bedre forholdene for syns-/orienteringshemmede?

- Unngå gjenstander på fortau og andre gangarealer som innebærer kollisjonsfare eller hindrer fremkommelighet.
- Sammenhengende rekkverk, kantmarkering eller ledelinje i underlaget som har avvikende farge og overflatestruktur fra det øvrige underlaget.
- Sørge for rettvinklede kryss der gangarealer krysser hverandre. Installere lydsignal i lyskryss.
- Auditiv informasjon ved holdeplasser og inne på transportmidlene, og ellers når det gis praktiske opplysninger og informasjon.
- Oppmerksomhetsfelt med avvikende farge og overflatestruktur for å varsle endringer i miljøet ved for eksempel kryss, trapper, rampe og inngangsdør.
- Sørge for god belysning, både av spesielle objekter, for å forsterke kontraster, eller som ledelinjer med lyspunkter.
- Informasjonsskilt og betjeningspanel med god belysning og som en kan komme helt inntil. Skrift med kontraster og relieff eller punktskrift, og gjerne supplering med symboler.
- Glassdører og andre glasspartier utstyres med markører, farget tape eller lignende.
- Skriftlig materiale gjøres tilgjengelig i forskjellig format: storskrift, punktskrift, lyd og/eller elektronisk.
- Tillatelse til å medta førerhund.

5.2.3. Hørselshemmede

Hørselshemmede er en samlebetegnelse på de som har mistet deler av hørselen eller all hørsel etter at talespråket er innlært. Hørselshemming fører til nedsatt kommunikasjonsevne og kan hindre oppfattelsen av informasjon. Personer med mildt hørselstap kan ofte greie seg med klar tale, god akustikk og demping av bakgrunnsstøy. Personer med moderat hørselshemming kan ha behov for høreapparat og hørselstekniske hjelpemidler som teleslynge, FM- eller IR-anlegg. Personer med sterkt nedsatt hørsel må, i tillegg til høreapparat og hørselstekniske hjelpemidler, benytte seg av munnnavlesing, skrivetolk eller tegntolk (TSS). Personer som er født uten hørsel, eller med sterkt nedsatt hørsel, betegnes døve. Disse benytter tegnspråk og må ha døvetolk.

Hvordan bedre forholdene for hørselshemmede?

- Sørge for god visuell informasjon, skilting og merking.
- Snakke tydelig og ikke for fort.
- Sørge for gode akustiske forhold uten for mye etterklang og forstyrrende

lydinnslag. Det må i tillegg være godt lys på den som snakker.

- Redusere sjenerende bakgrunnsstøy, ikke benytte bakgrunnsmusikk, vurdere støydempende tiltak.
- Teleslynge ved skranker og i møtelokaler der informasjon gis.
- Sørge for god belysning ved munnavlesing og kommunikasjon med tegnspråk. Reservere plasser nær foredragsholder/møteleder. Eventuelt benytte tegntolk eller skrivetolk.
- Ha gode varslingsrutiner ved brann og evakuering (visuelle signaler i tillegg til auditive), og tydelig skilting av nødutganger.
- Film/video bør tekstes. Skriftlig informasjon på skjerm, overhead/powerpoint kan være til god hjelp.

samlebetegnelse på ”spesifikke lærevansker i matematikk”

5.2.4. Lese- og skrivehemmede

I Norge regner vi med at flere hundre tusen mennesker i større eller mindre grad har problemer med lesing og skrivning. Mange har også problemer med forståelsen av tall, dyskalkuli, som er samlebetegnelse på spesifikke lærevansker i matematikk. Anslag fra Dysleksiforbundet i Norge går på at mellom 5 og 10 % av befolkningen har alvorlige lese- og skrivevansker. Årsakene kan være vansker med å tolke bokstavlyder, hørselsvansker, synsvansker, mangelfull lesetrening, eller kombinasjoner av disse. Resultatet kan bli dårlig utviklet leseteknikk og problemer med å få tak i meningsinnholdet i ordene.

Når personer med lese- og skrivevansker får lytte til en tekst, har de ofte ingen vansker med å forstå innholdet. De fleste mennesker med lese- og skriveproblemer vil derfor ha behov for kompensering gjennom lyd og ulike former for visualisering for å få utbytte av skriftlig informasjon. Dette kan også være en hjelp for fremmedspråklige.

Hvordan bedre forholdene for lese- og skrivehemmede?

- Sørge for tilgang til tilsvarende muntlig informasjon.
- Leservennlig utforming av skriftlig materiell. Tydelige skrifttyper og ikke for liten skrift. Gode kontraster ved bruk av farger.
- Skriftlig materiell bør være tilgjengelig i alternative former, enten som eller elektronisk utgave.
- Skilt med tekst bør illustreres med symboler.

5.2.5. Miljøhemmede

Med miljøhemmede menes mennesker med astmatiske eller allergiske plager. Mellom 20 og 40 % av landets befolkning er direkte berørt av allergi/overfølsomhet i forskjellig grad. Problemene viser en økning og har ofte sammenheng med forhold i miljøet. Mange av problemene knyttet til inn klima lar seg løse ved god luftkvalitet, temperaturregulering, godt renhold og riktig materialvalg. Problemer knyttet til matvareallergi kan ofte reduseres gjennom kunnskap og varierte menyer.

Hvordan bedre forholdene for miljøhemmede?

- Velge produkter og materiell med maling og holdbarhetsstoffer som gir lavere avgassing og er rengjøringsvennlig. Unngå teppegulv.
- Sørge for gode renholdsrutiner og bruk av miljø- og helseaktive rengjøringsmetoder og rengjøringsmidler.
- Sørge for ettersyn av ventilasjonsanlegg. Luft regelmessig.
- Unngå trær og planter med mye pollen eller sterke dufter.
- Unngå høy fuktighet og forebygge fuktskader på bygningen som kan gi oppvekst av sopp, mugg og bakterier.
- Vær oppmerksom på forurensning fra veier og virksomheter.
- Etablere dyrefrie fellesområder og soner.
- Vurdere alternativ meny for personer med matallergi/intoleranse.

5.2.6. Barn

Alle mennesker har opplevd å ha nedsatt funksjonsevne - i hvert fall som barn. Små barn har ikke et fullt utviklet sanseapparat og motoriske ferdigheter. De har heller ikke evnen til å bedømme trafikkfarer eller andre farer på en realistisk måte. De kan derfor ha problemer med å ta seg frem i omgivelsene, og de bør ikke utsettes for luftforurensning og støy.

5.2.7. Eldre

Eldre mennesker kan ha redusert syn, redusert hørsel, redusert bevegelighet og begynnende forvirring. Eldre kan derfor ha noen av de samme krav til omgivelsene som orienteringshemmede og bevegelseshemmede. Eldre vil også lettere oppleve omgivelser som utrygge. De trenger folk omkring seg og omgivelser som skaper trygghetsfølelse.

Trykk: Stavanger Offset
Tegninger: Egil Bjørøen
Foto: Kolumbus/Hege Tronsen/Per Frøyland Pallesen/Torbjørn Rathe
Layout: Torbjørn Rathe

ROGALAND FYLKESKOMMUNE

**Regionalutviklingsavdelingen
Regionalplanseksjonen
Postboks 130, 4001 Stavanger
Telefon 51 51 66 00
Fax: 51 51 66 74
www.rogfk.no**